

Dolgozat az Országos Tudományos Diákköri Konferenciára

Az ima motivációs hátterét feltáró mérőeszköz faktorstruktúrájának és validitásának vizsgálata

Endrédy Balázs

Dr. Urbán Szabolcs, PhD

egyetemi docens

Dr. Zsila Ágnes, PhD

egyetemi adjunktus

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Pszichológiai Intézet

Urbán Szabolcs áldott emlékének

„Minden vallási gyakorlat a figyelem gyakorlása. A templom a mély figyelem helye. A figyelem Melbranche szerint a lélek imája. A lélek ma nem imádkozik. Szünet nélkül termel.”

BYUNG-CHUL HAN: *A rítus eltűnése. A jelen tipológiája* (2023, p.17)

Tartalomjegyzék

Absztrakt	2
1. Bevezetés.....	3
1.1. Problémafelvetés	3
1.2. A valláspszichológia illetékessége és illetéktelensége.....	4
1.3. Az ima jelensége és vizsgálatai a pszichológiában.....	7
1.4. A kutatás korábbi szakaszai	10
1.4.1. A kutatás első szakasza	10
1.4.2. A kutatás második szakaszának faktorstruktúrája	11
1.4.3. A konvergens validálás eredményei	16
1.5. A mentalizáció, szelfdifferenciáció és az ima összefüggései.....	17
2. Célkitűzés	19
3. Módszer	20
3.1. Eszközök.....	20
3.2. Eljárás	22
3.3. Etikai vonatkozások.....	22
4. Eredmények.....	23
5. Megbeszélés	28
5.1. A faktorstruktúra értelmezése	28
5.2. Az interfaktoriális viszonyok értelmezése	30
5.3. A korrelációs tábla értelmezése	31
5.4. Limitációk.....	33
6. Összefoglalás, kitekintés	33
7. Bibliográfia.....	34
Mellékletek.....	40

Absztrakt

A vallásosság pszichológiájában idáig az ima motivációs háttere nem került a vizsgálódások fókuszába. 2021-től kutatásainkban ezt a hiányt betöltendő mérőeszközt kezdtünk fejleszteni, amely alkalmas arra, hogy az ima motivációs hátterének aspektusait differenciálja. Jelen dolgozatban a mérőeszközzel kapcsolatos kutatások utolsó szakaszának eredményeit mutatjuk be. A tételstruktúrát a korábbi vizsgálatainkhoz (ENDRÉDY, 2022) képest módosítottuk, mert nyitott kérdés volt, a kérő ima önálló faktorként jelenik-e meg a másik négy dimenzió mellett (*Önfelismerés Istenben*: az imádkozó Istent szemléli, illetve az ima azt a tapasztalatot adja meg neki, hogy önmaga lehet; *Elvárás*: kötelességmotivumok; *Közösség*: a társakkal való kapcsolat megélése az imán keresztül; *Istenkapcsolat*: az Isten érzelmi megtapasztalása, tematikus imák, pl. bűnbánat), illetve a faktorok tételszámának kiegyenlítése érdekében új tételeket is a vizsgálatba vontunk. A feltáró faktorelemzésben azt láthatjuk, hogy a korábbi négyfaktoros modell marad meg, a kérő imával kapcsolatos tételek az *Önfelismerés* és az *Istenkapcsolat* skálákba kerültek. A minta másik felén megerősítő faktorelemzést végeztünk, melyben kiváló illeszkedést találtunk (CFI = ,989; TLI = ,987. Az RMSEA = ,043, az SRMR = ,058). A faktoraink belső konzisztenciája megfelelő, áttekintettük az egymással való viszonyukat is. A validálással kapcsolatos munkát is folytattuk, a boweni szelfdifferenciáció és a mentalizáció viszonyát vizsgáltuk az ima motivációs hátterével összefüggésben. Ezek határkonstruktumok az imával kapcsolatban, a talált összefüggések közepesek-gyengék, mégis alkalmasak egy interpretációs horizont megalkotására. Eredményeinket úgy foglalhatjuk össze, hogy az *Istenkapcsolat* és az *Elvárás* faktor esetén találtunk több szignifikáns együttjárást a szelfdifferenciáció faktoraival. Az *Elvárás* kevésbé differenciált szelfnek megfelelő összefüggéseket mutat, míg az *Istenkapcsolat* összességében a jobb differenciáltságú szelffel járt együtt. A mentalizációval kapcsolatban a fontosabb eredményünk az, hogy az *Elvárás* kivételével az összes többi faktor pozitív összefüggést mutat a kapcsolati összehangolódással, mely a mentalizáció egyik meghatározó komponense. Összességében azt mondhatjuk, hogy az imamotivációs mérőeszköz megbízható kérdőív, kiváló illeszkedési mutatókkal, mely használható további kutatásokban ennek a fontos konstruktumnak a megragadásához, ezáltal megteremtve annak lehetőségét, hogy új összefüggéseit értsük meg a vallásosságnak és az emberi tapasztalatnak.

Kulcsszavak: ima, motiváció, kérdőívkialakítás, valláspszichológia, mentalizáció, szelfdifferenciáció

1. Bevezetés

1.1. Problémafelvetés

A valláspszichológián belül az ima témája az elmúlt évszázadban csak néha került a fókuszba, üdítő kivételt jelent például SPILKA és LADD (2012) monográfiája a témáról. Az imádság motivációs struktúrájára vonatkozó empirikus vizsgálódások pedig korábban még nem születtek. Pedig az imádság nagy jelentőséggel bír a vallásos jelenségek között, WULFF (1991) korszakalkotó munkájában a XX. századi vallásfenomenológust, Heilert idézve azt írja, hogy az ima a vallásos hit középponti és legsokatmondóbb kifejeződése. Így az ima és annak motivációjának tanulmányozása egyike lehet a valláspszichológia előtt álló feladatoknak. Nem csupán ahhoz adhat hozzájárulást, hogy a vallásos jelenséget mint olyat megérthessük¹, de a motivációs struktúra feltárásával a vallásos vagy spirituális személyek jobb megértése, csoportosítása is lehetővé válik.

2021-ben kezdtük meg vizsgálódásainkat ezen a téren az egyik műhelymunka (ENDRÉDY, 2021) keretében, célunk az ima motivációs hátterét feltáró mérőeszköz létrehozása volt. A kvalitatív és exploratív szakasz után egy nagyobb mintán ($N = 1032$) dolgoztunk tovább a mérőeszközzön (ENDRÉDY, 2022). Megfelelő reliabilitással különült el a feltáró faktoranalízissel az ima négy dimenziója: az *Önfelismerés Istenben* (az imádkozó Istent szemléli, benne látja meg magát), az *Elvárás* (a túlvilági sors és a kötelesség a motívum), a *Közösség* (itt a társak jelentik a motiváló tényezőt) és az *Istenkapcsolat* (Isten közelsége, a hálaadás, bocsánatkérés az ösztönző erő). A konvergens validálást is megkezdtük már olyan mérőeszközökkel, amelyek a kötődési, vallásos motivációval és az élet értelmességével kapcsolatosak. A két korábbi kutatási szakaszt részletesebben *A kutatás korábbi szakaszai* című fejezetben foglaljuk majd össze.

A mérőeszköz kialakításának utolsó szakaszát tartalmazza jelen dolgozat: a konfirmatív faktorelemzés elkészítését, illetve a validitással kapcsolatos munkák folytatását, ezúttal a mentalizációra és a szelfdifferenciációra összpontosítva, melyek segítik a faktorok jobb megértését, elhelyezését. Egy további feladat, hogy az előző szakaszban (ENDRÉDY, 2022) körvonalazódni látszott egy ötödik faktor, mely a kérő imával kapcsolatos, jelen szakaszban ehhez még új tételeket írtunk, mivel korábban csak két ilyen tétel szerepelt, és megvizsgáljuk, hogy külön faktorként jelenik-e meg az elemzésben.

¹ Az imádság jelen lehet kifejezett vallási közösséghez való tartozás nélkül is, így az ima vizsgálata a spirituális tapasztalatok pszichológiájának szempontjából is lényeges.

Azáltal, hogy rendelkezésre áll az imamotívumokat differenciáló mérőeszköz, egy új ablak nyílik a valláslélektanon belül, mert lehetővé válik, hogy a megküzdési stratégiákkal (az imát mint megküzdési stratégiaként jellemzi pl. JANSEN és mtsai, 1990), egészség- vagy klinikai pszichológiai konstruktumokkal összevessük, az ima motivációjával összevessük. Eddig csak a vallásos orientációt mérő eszköz állt rendelkezésre (pl. a *Maltby-féle Életkorfüggetlen I-E Skála*, MALTBY, 2002 / KÉZDY és mtsai, 2018). Az új mérőeszköz viszont a vallásos és spirituális személyek jobb pszichológiai megértését teszi lehetővé. Praxisbeli előnye is van a kutatásnak, amennyiben hozzájárulhat ahhoz, hogy a terapeuta – ha olyan pácienssel dolgozik, akinek az életében jelen van az imádság – el tudja helyezni páciense imamotívumait, támogassa abban, hogy az ne patogén tényező legyen, hanem a mentális egészséget elősegítő tényező. Természetesen az imára való teológiai vagy pasztorális rátekintés egyáltalán nem a terapeuta feladata (vö. FRANKL, 2002), az azonban lehet a terápiás munka része, hogy a páciens életterületeihez, tevékenységeihez való viszonyulást oly módon segítse, hogy azok a mentális egészséget előmozdítsák.

1.2. A valláspszichológia illetékessége és illetéktelensége

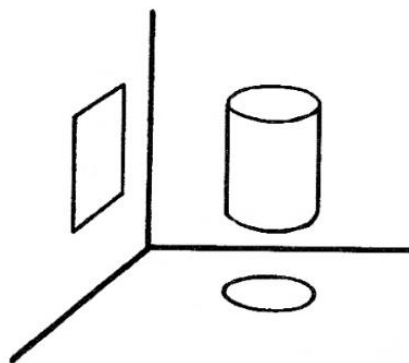
Egy valláspszichológiai kutatásnál – így jelen munkánál is – óhatatlanul felmerülnek azok a kérdések, melyek a valláspszichológia illetékességéhez, egyáltalán művelésének lehetőségéhez kapcsolódnak. Röviden egy olyan modellt mutatok be ANTOINE VERGOTE (2003), VIKTOR EMIL FRANKL (2015) és néhai mesterem URBÁN SZABOLCS (2012) nyomán, melyben a valláspszichológia mint alkalmazott lélektani terület válik művelhetővé, és ezáltal érvényes, tudományos eredményeket szolgáltató diszciplinává.

VERGOTE (2003) felhívja figyelmünket, hogy már maga a 'valláspszichológia' kifejezés is problémás, méghozzá két szempontból: sugallhatja azt, hogy valamiféle vallásos pszichológiáról lenne szó, vallásos alapon kidolgozott lélektanról; illetve azt is, hogy magát a vallást kívánja megmagyarázni és mint olyat, mely teljességgel pszichológiai természetű. Fontos aláhúznunk, hogy mind a két értelmezés téves, a valláspszichológia nem dolgozik vallásos emberképpel (akkor teológia lenne voltaképp, nem is pszichológia), nem foglalkozik olyan filozófiai kérdésekkel, hogy létezik-e Isten (sőt, azzal sem, hogy ez a kérdés egyáltalán feltehető és megválaszolható-e).

Ezekkel a lehatárolásokkal (*de-finiálásokkal*) juthatunk el a valláspszichológia voltaképpen kérdéseire, hogy a vallásos (vagy spirituális, jelen szöveg kontextusában felekezethez nem tartozó, de a transzcendenssel foglalkozó személy) személy hogyan éli meg

a vallásosságát, mi motiválja erre, lélektani szempontból mit mondhatunk a büntudatról, az ima tapasztalatáról, a megtérésről vagy az ateizmusról. Ezen kérdések viszont már pszichológiai természetűek, így kutathatóak, vizsgálhatóak lélektanilag, itt a pszichológia az illetékes tudomány. A redukcionista olvasat problematikussága pedig ebből már láthatóvá is válik. Amennyiben a vallásos tapasztalathoz pszichológiailag közelítünk, nyilvánvaló, hogy eredményeink is pszichológiai természetűek lesznek. Ebből azonban nem következik semmi arra nézve, hogy a vizsgált jelenségünk végső soron pszichológiai természetű-e kizárólagosan. VERGOTE (2003) hangsúlyozza, hogy ez más alkalmazott pszichológiai területek esetén is fennáll, mint a művészet- vagy nyelvpeszichológia, csak a valláspeszichológia esetén lesznek igazán hangsúlyosak. Mindezek alapján azt javasolja, hogy a 'vallás pszichológiája' kifejezés jobban kifejezi ezen alkalmazott pszichológiai tudományág természetét. Viszont, mivel nem magát a vallást, hanem a vallásosságot (tehát az szubjektív élményvilágot) tesszük vizsgálódásaink tárgyává, így még alkalmasabbnak látszik a 'vallásosság pszichológiája' megnevezés, amint arra Urbán Szabolcs felhívta a figyelmem. Sőt az utóbbi évtizedekben olyan átalakulást láthatunk, hogy a felekezeti vallásosság csökken, míg a spirituális meggyőződéssel bíró személyek száma nő (TÓTH, 2024). Így még pontosabb terminus lehet a vallásosság és a spiritualitás pszichológiája, mely tehát sem nem 'vallásos pszichológia', sem nem redukcionista vallásmagyarázat.

Az így meghatározott tudományterület konkrét megvalósulási, értelmezési keretéhez fontos adalék VIKTOR E. FRANKL (2015) dimenzionálonológija. Ennek két főtvörényét különíti el, az elsőben az mondja ki, hogy „ha egy és ugyanazt a dolgot saját dimenziójából olyan különböző dimenziókba vetítjük, amelyek alacsonyabbak, mint a sajátja, akkor a leképezések ellentmondhatnak egymásnak” (FRANKL, 2015, p. 52). Jelen dolgozat kutatási témáját például véve, például teljesen természetes, hogy egy teológus másként szemléli az imát, mint a pszichológus. Sőt, a pasztorálpszichológus² is másként

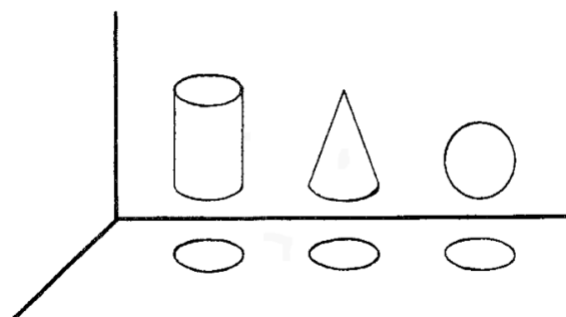

1. ábra | A dimenzionálonológia első főtvörényének szemléltetése (FRANKL, 2015, p. 52)

² Az ima pasztorálpszichológiai megközelítését nyújtja SZENTMÁRTONI MIHÁLY (2009). A pasztorálpszichológia és a valláslélektan között azonban fontos különbség (*differentia specifica*) húzódik, amennyiben a pasztorálpszichológia mindig egy adott vallási közösség szolgálóleánya, és azt tanulmányozza, hogy a pszichológiai szempontok hogyan segíthetik a missziós aktivitást vagy a hívők vallási közösségen belül való megtartását. (Hasonlatos ez a reklámpeszichológiához, amikor a pszichológia segítségével az adott vállalat minél

szemléli, mint a valláspszichológus, és leképeződésük egymásnak ellentmondhat! A pszichológus az ima nyomán lehet, hogy a kötődési rendszert hangsúlyozza és a kötődési személlyel való kapcsolatfenntartás igényét (ld. KIRKPATRICK és SHAVER, 1990), egy kognitív kutató aláhúzhatja különböző agyi képletek aktivitásmintázatát (SCHJØDT és mtsai, 2009 például Miatyánk-imádkozáskor fokozott nucleus caudatus-aktivitást találtak, melynek szerepe van a jutalmazásban és a megközelítő viselkedésben), egy teológus pedig lehet, hogy az Istennel való kapcsolódásról beszél. Ugyanakkor mivel a pszichológus, a kognitív tudós és a teológus más-más szemszögből beszél az imáról, ezért természetszerű, hogy másként is látják. Azonban az, hogy más vetületeket kapnak (amit Frankl a körrel és a négyzettel ábrázol, amely projektumok a hengerből származnak), nem oltják ki egymást, a vizsgálódásuk módszere meghatározta, milyenként látják az adott jelenséget.

A második főtvörvény pedig azt mondja ki, hogy „(Nem ugyanazon, hanem) különböző dolgok saját dimenziójukból (nem különböző dimenziókba, hanem) ugyanabba a dimenzióba vetítve, amely alacsonyabb, mint a sajátjuk, a leképezések (nem mondva ellent egymásnak) többértelműek lesznek” (FRANKL, 2015, p. 52)³. A geometriai analógiát folytatva

2. ábra | A dimenzionálonológia második főtvörvényének szemléltetése (FRANKL, 2015, p. 52)

a henger – mely nyitott test – és a gömb vetülete egyaránt kör lesz, noha maguk az eredeti testek különbözőek. Ilyen értelemben hordoz a kör többértelműséget, mert származhat a hengertől, a gömbtől vagy a kúptól is. Az első főtvörvény kapcsán utaltunk rá, hogy a kötött ima és a nucleus caudatus között összefüggés lehet. De rengeteg más tevékenység esetén is érintett lehet, mint például a romantikus kapcsolatok vagy a mozgások kivitelezése esetén (ld. pl. DRISCOLL és

több terméket kíván eladni.) A valláspszichológiának nincs elköteleződése egyik vallási közösséghez sem, mint fentebb megjegyeztük, a vallásos jelenséget veszi górcső alá a pszichológia apparátusával annak érdekében, hogy annak minél pontosabb megértése történhessen.

³ URBÁN (2012) is említ valláspszichológiai példákat a dimenzionálonológia második főtvörvényére, ilyen lehet például, amikor Soubirous Bernadett vízióit mint hiszterikus hallucinációkat ragadják meg, azonban nem kerülnek kiemelésre a különbségek, amelyek Bernadett és más hallucináló személyek között fennállnak. Még inkább tágitva a kört, Dosztojevszkij művészetét egyesek epileptoid karakter megnyilvánulásaként tekintik, azonban elfelejtik, hogy nem minden epileptoid karakter alkot meg egy *Bűn és bűnhődést* vagy *Karamazov testvéreket*. Frankl ezen modelljében nem kell elvitatnunk akár a hisztériás, akár az epileptoid címkét *ab ovo*, csupán arra kell magunkat emlékeztetni, hogy a jelenség vetületét ne keverjük össze magával a jelenséggel. Természetesen az adott vetületet megalkotó partikuláris tudomány szempontjából nagyon is jogos vitatkozni az adott vetület helyességéről. Dosztojevszkij esetén például maga Freud is vitatta, hogy valódi epilepsziáról lenne szó, szerinte inkább neurotikus tünetekről lehet szó, tehát hisztéro-epilepsziáról, vagyis súlyos hisztériáról lehetett szó, ahogy GYIMESI (2023) rámutat.

mtsai, 2023). Ha nucleus caudatus-aktivitást tekintjük most a vetületnek, akkor azt láthatjuk, hogy a kötött ima, a romantikus kapcsolat és a mozgásexekúció esetén is aktív, de nyilvánvalóan ebből nem következik, hogy a három jelenség azonos lenne⁴.

Mindabban a keretben, melyet VERGOTE (2003) és FRANKL (2015) nyomán kibomlani látunk, helyezhető el jelen vizsgálat is úgy, hogy eredményeinket ne értsük félre, hanem annak láthassuk őket, amik: vetületei az ima jelenségének, és mint ilyenek fontosak és gazdagítóak. Most pedig tekintsük át, a valláslélektan történetében hogyan alakult az ima és a motiváció kérdése.

1.3. Az ima jelensége és vizsgálatai a pszichológiában

A valláspszichológia egyik első fontos szerzője William James volt, akit általában az érzelemelméletéről ismerünk, illetve az amerikai pszichológia kezdetében játszott fontos szerepéről (Wundt előtt négy évvel, már 1875-ben megkezdte kutatásait). Azonban a valláslélektan terén is maradandót alkotott. Szemléletteremtő monográfiájában *A vallási élmény változataiban* (1902 / 2019) a XIX. fejezet nagy részét az ima kérdéskörének szenteli:

„Az Istennel való párbeszéd az imában valósul meg. Az ima a cselekvés formáját öltő vallás; vagyis az ima az igazi vallás. Az ima különbözteti meg a vallási jelenséget az olyan hasonló vagy szomszédos jelenségektől, mint a tisztán erkölcsi vagy esztétikai érzés. A vallás lényege az az aktus, amellyel az egész elme törekszik a megváltásra, azzal, hogy az életét adó elvhez fordul. Ez az aktus az ima, amelyen nem a szavak, szent formulák ismételtetését értem, hanem a lélek mozgását, amely személyes viszonyba lép azzal a rejtélyes erővel, amelynek jelenlétét érzi – talán még mielőtt megtanulná megnevezni. Ahol hiányzik ez a belső ima, hiányzik a vallás is; ha viszont ez az ima megszólal és felkavarja a lelket, akár formák és doktrínák hiányában is, akkor eleven vallással van dolgunk.” (JAMES, 1902 / 2019, p. 345)

Az ima pszichológiai konceptualizációjának alapvető mozzanatait kezdi el itt James kibontani, és az imában látja az elkülönítési lehetőségét a vallásos jelenségnek az erkölcsi vagy esztétikai

⁴ Természetesen a modern idegtudományos kutatások aktivitáshálózatokban gondolkodnak és ekként ragadnak meg egy-egy tevékenységet, és ha komplexebben tekintünk az említett példákra, akkor már idegrendszeri szinten is elkülönülhetnek. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az idegtudományi megközelítés viszont továbbra is egyike marad a szaktudományos megközelítéseknek, mely módszertani redukcióval él, így nem magát a jelenséget vizsgálja, hanem annak idegrendszeri korrelátumait. (Frankl biologizmusnak nevezte ezen nézet ellentétét, melyet elutasított a pszichologizmussal és a szociologizmussal együtt, ld. pl. FRANKL 2012.)

élménytől. Hangsúlyozza ennek személyes jellegét, és hogy preverbális is lehet („talán még mielőtt megtanulná megnevezni”), James számára az ima a vallásosság szíve.

A XX. század során vallásfenomenológiai vizsgálódások körébe is került az ima (SCHAEFFLER, 2003), Max Scheler és Friedrich Heiler részletesen is foglalkozott a kérdéssel. Heiler külön monográfiát is szentelt a témának *Az imádság (Das Gebet, 1921)* címmel, ebben a kötetben az ima belső struktúrájának három alapvető konstitutív mozzanatát hangsúlyozza: az Isten létébe vetett hitet, Isten közvetlen megtapasztalásának hitét és a drámai viszonyt, melyet a hívő az Istennel kialakít. Heiler az imák tipologizálását is megkezdi, melyet természetesen korábban már vallásos szerzők megtettek, például a középkorra nagy hatást gyakorló Johannes Cassianus⁵ († 435), viszont Heiler csoportosítási szintje fenomenológiai, ő az ima profetikus és misztikus típusáról írt, az előbbi szavakkal való imát jelöl, utóbbi a hallgatást elérő, kontemplatív állapotot⁶. A kötött imákat kritizálja, álláspontja szerint azok megmerevedést hordozó jelenségek (SCHAEFFLER, 2003).

Közelítve a pszichológia területére (mely számára nem indifferensek a vallásfenomenológiai szempontok, hiszen az ima jelenségének mélyebb megértését jelenthetik), azt mondhatjuk, hogy talán BERNARD SPILKA és KEVIN LADD foglalkozott legtöbbet a témával. Külön monográfiát is szenteltek neki *Az ima pszichológiája (The psychology of prayer, 2012)* címmel. Könyvük eleje jelen dolgozat szempontjából is releváns, mert az ima meghatározásának problematikáját járják körül különböző definíciók és megközelítések segítségével, az alábbiakban tehát röviden ezeket mutatom be SPILKA és LADD (2012) bevezetője alapján.

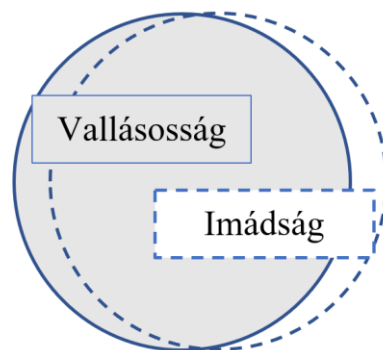
Stolz például úgy látta az imát definiálhatónak, mint az ember együttlétét Istennel, Dubois-Dumee pedig úgy fogalmazott, hogy az ima Isten felé vezető utat jelent. A kortárs megközelítések sokszor kommunikációs aktusként ragadják meg az imát, és olyan kifejezésekkel írják le mint 'megszólítás', 'kérés', a 'szükséglet, hiány' pedig egyes szerzők szerint (JANESEN és mtsai, 1990) az imádkozás leggyakoribb motivációja. Az ima megjelenése sokszínű: lehet formális vagy beszélgetés-jellegű, kimondott közlésekből álló vagy csöndben töltött, elképzelhető, hogy előre megírt szövegből végzett, de az is, hogy énekelt. Lehet spontán vagy előre eltervezett módon végzett (pl. templomi liturgiák), nyilvános vagy privát. Az ima

⁵ Cassianus a páli szakasz (*1Tim 2,1*) alapján a következő csoportosítást mutatja be (GERI, 2017): az elkövetett bűnökért való bocsánatkérés (*obsecrationes*), Istennek való fogadalomtétel (*orationes*), kérő imát (*postulationes*), és hálaadást (*gratiarum actiones*). Azt is megjegyezhetjük, hogy a középkorban az imát sokszor a kérő imával azonosították, ez körvonalazódik Dante esetén is, ezt részletesebben itt fejtettem ki: ENDRÉDY, 2023.

⁶ Egy Nazianzosi Szt. Gergely-himnuszszöveg alapján Isten πανώνυμος (mindennevű), illetve ἄκλειστος (kimondhatatlan), erre hivatkozva írja le Heiler a saját tipológiáját (SCHAEFFLER, 2003).

telhet mozdulatlanságban, de kísérhetik mozdulatok vagy speciális testi pozíció is (mint pl. a térdelés). SPILKA és LADD (2012) végül úgy definiálja az imát, mint egy magasabb erőhöz való folyamodást, mely általában egy olyan istenség, akivel személyes kapcsolat alakítható is. Jelen kutatásban is ezt a meghatározást követjük, mert lehetővé teszi a tágabb értelemben vett imát, amennyiben a nem vallásos, de spirituális személyek gyakorlatát is ideköthetjük⁷.

Ezen a ponton jogos kérdésként merülhet fel a vallásosság és az ima viszonya, mely reláció szemléltetéséhez az 3. ábrán jelzett modellt javasoltam. A legnagyobb területet a vallásosság és az ima halmazának metszete jelenti, valóban, általában vallásos környezetben jelenik meg (akár mint vallásos előírás), az adott közösség hitrendszere strukturálhatja azokat a kognitív komponenseket, melyek az imához kapcsolódhatnak. NELSON (2009) úgy fogalmaz, hogy az ima a vallásos közegben virágzik, azon

3. ábra | Javaslat a vallásosság és az imádság gyakorlása viszonyának ábrázolására (ENDRÉDY, 2022)

kívül nem jellemző, azonban ő maga idéz egy olyan felmérést, amelyben azt találták, hogy a templomba vagy gyülekezetbe nem járó amerikai fiatalok 3,3%-a naponta imádkozik. Tehát elképzelhető az ima jelensége a vallásos közösségen kívül is, ezért is alkalmas SPILKA és LADD (2012) idézett definíciója az ima jelenségének minél szélesebb spektrumon történő megragadására. Olyan személyek csoportja is elképzelhető, akik magukat vallásosnak tartják, azonban az ima nincs jelen az életükben, a vallás más aspektusaihoz kötődnek (pl. erkölcsi szabályok betartása), az istentisztelet vagy a mise számukra nem jelent transzcendenciával való találkozást. JAMES (1902 / 2019) meghatározása szerint ők nem lennének vallásosak (ugyanis James szerint, ahol nincs ima, ott vallásosság sincs), azonban szociológiai értelemben azok (pl. egy népszámlálásnál jelölhetik felekezeti hovatartozásukat), illetve a James-től eltérő valláspszichológiai keretben is tekintetünk rájuk vallásosként, bizonyos vallásos jelenségek (pl. vallásos büntudat) megfigyelhetőek lehetnek náluk.

⁷ Az imát tehát nem meghatározott valláshoz kötődő jelenséggént ragadjuk meg, de máris hozzá kell tennem, hogy a saját vizsgálataimban és jelen dolgozatomban is az ima kognitív komponenseit a keresztény-zsidó tradíció határozza meg, mintáim nagyrészt ezekhez a felekezetekhez kapcsolódó személyekből álltak. A hazai nem vallásos, de spirituális személyeknél is sokszor megjelenhetnek az ilyen típusú kogníciók (konkrét felekezeti hovatartozás nélkül). Későbbi vizsgálatokban azonban érdemes lehet külön vizsgálni pl. a muszlim imát vagy egyes keleti gyakorlatokat.

Az ima pszichológiájának egy fontos vizsgálata volt POLOMA és PENDLETON (1989) kutatása, melyben az imát csoportosították, azonban ők nem a motivációs struktúra dimenzióit különítették el, hanem egyfajta fenomenológiai leírását adták az ima megjelenésének. Az alábbi csoportokat találták faktoranalízis segítségével:

- 1.) meditatív ima (pl. a Biblián való elmélkedés, Isten imádása, dicsőítése),
- 2.) rituális ima (pl. imakönyvből végzett / megtanult ima),
- 3.) kérő ima (pl. anyagi javakért / barátokért) és végül
- 4.) kollokvialis ima (köznyelvi, kötetlen, saját szavakkal való ima).

Megjegyezhetjük, hogy a második és negyedik faktor inkább az ima formájára vonatkozik (kötött vagy kötetlen imáról van szó), az első és harmadik faktor pedig az ima tartalmához kapcsolódik jobban (az első faktornak ugyan a 'meditatív ima' elnevezést adták, de Isten imádására, dicsőítésére vonatkozó kérdések szerepeltek például benne), a harmadik faktornál egyértelmű a tartalmi indikáció.

Az ima motivációs struktúrája viszont mindeddig nem került a fókuszba, SPILKA és LADD (2012) is csak röviden szólnak róla, egy olyan megközelítést kínálnak, amely a Maslow-féle szükséglethierarchiával állítja összefüggésbe az ima motiváltságát (pl. ha valaki biztonságért imádkozik / a kiteljesedésért). A valláspszichológiában motivációs kérdésfelvetés a korábbi kutatásokban a vallásosságra összpontosult⁸, azonban, ahogy láttuk, nem azonos a vallásosság és az ima, így indokolt külön vizsgálata, hogy a lélektannak erre is rálátása lehessen, ezáltal új összefüggéseket érthessünk meg.

1.4. A kutatás korábbi szakaszai

1.4.1. A kutatás első szakasza

Az ima motivációs hátterével 2021-ben kezdtünk el foglalkozni (ENDRÉDY, 2021). A mérőeszköz tételeit nem előzetes teoretikus koncepciók mentén kívántuk megfogalmazni, már csak azért sem, mert a szakirodalomban nem elérhetőek specifikusan az imamotívumokra vonatkozó rendszerek, így amellettt döntöttünk, hogy feltáró, kvalitatív kutatással kezdjük meg

⁸ Ezzel kapcsolatban VERGOTE (2001) egy izgalmas problémára hívja fel a figyelmet: ha azt mondjuk, hogy a vallásosságra az motiválja az egyéneket, hogy vallásos motivációs szükséglet van bennük, akkor voltaképp semmitmondó tautológiával lesz dolgunk, „ugyanakkor hihetetlenül paradox helyzet állna elő abban az esetben, ha az általa [ti. a pszichológia által] kiokoskodott fogalmak semmiképpen sem volnának átfedésben az érzékelt magatartásban” (VERGOTE 2001, p. 83.), tehát, ha a vallásos jelenséget nem vallásossal kívánjuk megmagyarázni. A motivációkutatás ezzel együtt (vagy épp ezért) jelen volt a valláspszichológiában. Megkerülhetetlen szerző a témában Allport, akit az a kérdés foglalkoztatott, hogy a vallásos személyek előítéleteesebbek-e, mint a nem vallásosak. Azt találta (ALLPORT és ROSS, 1967), hogy a vallásos orientációval áll kapcsolatban az előítéleteesség. A belsőleg motiváltak (*intrinzik*) kevésbé, míg a kívülről (*extrinzik*) motivált személyek inkább voltak előítéletesek. Az intrinzik motiváció esetén a vallás maga a cél, az extrinzik esetben eszköz, mely a személyes jóllét vagy a közösségi kapcsolatok forrása.

vizsgálódásainkat. 40 vizsgálati személy fejtette ki hosszabban a válaszait például olyan kérdésekre, hogy milyen szerepe van az imádságnak az életükben, mikor imádkoznak, tapasztalnak-e olyan fejlődést, melyet az imához kötnek, mit gondolnak, mások miért imádkoznak (ez a kérdés alkalmas volt arra, hogy a szociálisan nem kedvező imamotívumokról beszéljenek, akár sajátáról is). Ennek mentén állítottunk össze egy 42 tételből álló kérdéssort, a tételeket egyrészt a kvalitatív vizsgálat válaszaiból válogattuk ki, jellegzetes mondatokat, megfogalmazásokat kerestünk; illetve mi is írtunk még néhány tételt.

Elővizsgálatként 142 személy töltötte ki a kérdéssort 1-től 5-ig terjedő Likert-skálán (a vizsgálat későbbi szakaszaiban is megtartottuk ezt), majd a válaszokon főkomponens-elemzést végeztünk. Három dimenzió különült el, melyek a variancia 41,76%-át magyarázták. Urbán Szabolccsal a következő módon neveztük el őket: *Boldogság*, *Kapcsolat* és *Hiány*. Mivel a későbbi kutatási szakaszokban ezektől eltérő struktúrát találtunk, ezért a dimenziók további jellemzőit (tételek, értelmezés) a *II.-es számú melléklet*ben adjuk közre.

1.4.2. A kutatás második szakaszának faktorstruktúrája

A vizsgálatot tovább folytattuk (ENDRÉDY, 2022) – mely OTDK-s pályát is hozott – egyrészt a tételek pontosítását tartalmazta az elővizsgálat eredményei alapján (pl. jelentősebb mértékű keresztöltéssel bíró tételek átfogalmazása oly módon, hogy csak az egyik dimenzióra töltsenek majd), másrészt a konvergens validitás ellenőrzése is megkezdődött alábbi mérőeszközökkel: *A közvetlen kapcsolatok élményei – kapcsolati struktúrák skálájával* (ECR-RS; FRALEY és mtsai, 2011 / JANTEK és VARGHA, 2016), *Élet Értelme Kérdőívvel* (MLQ-H; STEGER, 2006 / MARTOS és KONKOLY Thege, 2012), illetve a *Maltby-féle Életkorfüggetlen I-E Skálával* (MALTBY, 2002 / KÉZDY és mtsai, 2018). Ennek eredményeiről következő alfejezetben számolunk be.

A minta nagysága ($N = 1032$) lehetővé tette, hogy statisztikailag érvényes és megbízható elemzéseket végezhessünk. A főkomponens-elemzés ortogonális forgatással dolgozik, azonban arra jutottunk Urbán Szabolccsal, hogy konceptuálisan az ima motivációs struktúrája nem tekinthető független komponensek összességének, így promax rotációt választottunk. Az első szakasszal ellentétben (ENDRÉDY, 2021) itt négy faktor különült el: van egy viszonylag új dimenzió, egy faktor maradt meg körülbelül hasonló tételekkel a korábbi vizsgálatunkból, illetve egy másik komponens itt kettévált. Az első dimenzió az *Önfelismerés Istenben* nevet kapta, az ide tartozó tételek egyszerre hordozzák az egyén önmagára való rátalálását és az Isten szemlélését, például: „Az imában találok rá önmagamra.” vagy „Az imában Isten arcát

szemléltethetem.”, ez a faktor a korábbi vizsgálatban nem jelent meg. A második faktornak az *Elvárás* nevet adtuk, itt a hiánymotívumok dominálnak (a tételek hasonlóak itt, mint az első vizsgálat *Hiány* dimenziójában): „A kárhozat elkerülése miatt imádkozom.”, „Kötelességem, hogy imádkozzam”. A harmadik dimenzió kapcsolati mozzanatokat tartalmaz, azonban csakis a társakra vonatkozót, a *Közösség* nevet kapta (pl. „Azért jó másokkal imádkozni, mert az a közöttünk lévő kapcsolatot is erősíti.” vagy „Közösségben szeretek imádkozni, mert így az imával a többiekhez is közel kerülök”). A negyedik faktorba pedig az *istenkapcsolati (ez is a dimenzió neve)*, illetve emocionális komponensek kerültek: „Bocsánatot tudok kérni Istentől az imában a tévedéseimért.” vagy „Az imában közel kerülhetek Istenhez”.

A 44 tételből 17 maradt meg, a kumulált megmagyarázott variancia némileg magasabb volt, mint az első vizsgálati szakaszban: 51,44%, ez megfelelőnek tekinthető (SAMUEL, 2017). A négy faktor Cronbach-alfa mutatója ,753 és ,843 közötti értéket vett fel, a faktoraink belső konzisztenciája tehát megfelelő.

A faktorok értelmezését a tételek alapján korábbi szövegünkre (ENDRÉDY, 2022) támaszkodva mutatjuk be, azonban a tárgykapcsolatelméleti értelmezés kulcsfontosságúnak látszik az ima motivációs hátterének megértéséhez, ezért a winnicottianus keretet kibővítettük a korábbiakhoz képest, illetve egy idegtudományi értelmezési szálát áttekintünk a következőkben. Az első faktor, az *Önfelismerés Istenben* kettős dinamikája különféle interpretációs lehetőségeket hordoz, ahogy hívő magában találhat rá Istenre, Istenben pedig magára. Nem volt előzetes elméleti feltevésünk erre a faktorra vonatkozóan, statisztikai alapon kerültek egymás mellé a tételek, fontos összefüggésekre világít rá az eredmény. Egyrészt számtalan teológiai szövegben találhatunk hasonló megfontolásokat, melyek valláspszichológiailag azért lehetnek relevánsak, mert mutatják, hogy a vallásos tapasztalat fenomenológiailag megragadható belső struktúrájáról lehet itt szó. Például Ágoston arról ír, hogy „interior intimo meo, superior summo meo”, azaz „Isten legbensőbb énem lakója, de ugyanakkor túl van a lélek legfelsőbb csúcsán is” (Szabó Ferenc parafrázisa); a középkori misztika középpontjában az Istennel való egyesülés állt (*unio mystica*), és XX. századi vagy kortárs szerzők munkáiban is megjelenik ez, például Thomas Mertonnál, aki Istent mint a valódi énünk (*true self*) feltáróját írja le⁹. Ez a megfogalmazás már hidat képez a pszichológia elméleti apparátusa felé, és Donald Winnicott tárgykapcsolatelméleti keretét juttathatja eszünkbe, aki a valódi és a hamis szelf fogalmait is használta. Az én önmagára ismerésének dinamikájáról ekképp írt: „Mit lát a csecsemő, amikor anyja arcába néz? Felvetem, hogy általában önmagát

⁹ Pasztorálpszichológiai szövegekben is megjelenik ez az aspektus, például SZENTMÁRTONI MIHÁLY (2006) *Istent keresve önmagunkra találni* című könyvében.

pillantja meg. Más szóval, az anya nézi a babát, és ahogyan ő kinéz, az kapcsolatos azzal, amit ott lát” (WINNICOTT, 1999, 112). Ahogyan az anya a tükör, akiben a csecsemő megláthatja önmagát, amennyiben az anya képes arra, hogy megfelelően tartalmazza annak akár negatív vagy hiányállapotait is, ehhez hasonló lehet az a reláció, amikor az imádkozó Istenben ismer önmagára.

Ehhez a faktorhoz – mely a megmagyarázott variancia szempontjából (29,28%) a legjelentősebb a négy közül – kapcsolhatunk egy idegtudományi eredményt is. PATRICK MCNAMARA (2009) a vallásos jelenség idegtudományi összefüggéseit bemutató könyvében idéz néhány olyan kutatást, melyek kifejezetten az imádság biológiai korrelátumait vették górcső alá. Ezekben közös pont volt olyan képletek aktivitása, melyek az érzéssel is összefüggést mutatnak. Például, SCHJØDT és munkatársai (2008; 2009) kísérleti paradigmájában dán keresztények egyrészt kötött módon imádkoztak (a Miatyánkot), másrészt szabad imákat is megfogalmaztak. Az idegi aktivitás-mintázat elkülönült a két esetben. A Miatyánkkor a nucleus caudatus mutatott fokozott aktivitást, mely a DA-rendszer fontos csomópontja, kapcsolatban áll a jutalmazással és megközelítő viselkedéssel. A spontán, saját szavakkal végzett imádság esetén az aktivitás a temporoparietális régióban, a mediális prefrontális kéregben, a temporoparietális csomópontban és a precuneusban emelkedett meg. Ezen területeknek nem csupán a tudatelméleti feldolgozási folyamatokban vagy a társas megismerésben van jelentőségük, de az érzet (*sense of Self*) közvetítésében is szerepet játszanak, értelmezi eredményeiket MCNAMARA (2009). NEWBERG és munkatársai (2001; 2003) két kutatása is szorosan idekapcsolódik, mert képalkotó eljárás segítségével (SPECT) buddhista meditálókat (2001), illetve ferences apácákat (2003) vizsgáltak, akik úgy meditáltak, hogy egy mondatot ismételtek magukban. MCNAMARA (2009) úgy foglalja össze az eredményeket, hogy mindkét kondíció esetén – többek között – a parietális régió csökkent aktivitását találták, amely összefügghet az érzet csökkenésével. Utal olyan misztikus szerzőkre, akik az Istenhez való közelség érzete miatt elfeledkeztek magukról. Azonban, ha részletesebben megnézzük az eredeti közleményeket, azt látjuk, ennél bonyolultabb a helyzet. A buddhista személyek esetén (NEWBERG és mtsai, 2001) a superior parietális régióban találtak (-5%) aktivitáscsökkenést a fali lebenyben. Az apácák esetén azonban némileg más a helyzet, ugyan az ipsilaterális superior parietális lebenynél csökkenést találtak, de az inferior parietális lebenyben épphogy növekedést (6,8%)! LOU és munkatársai (2004) eredményei szerint a terület kapcsolatban áll az érzéssel. Egy lehetséges értelmezés lehet, hogy idegrendszeri szinten vannak hasonlóságok a buddhista és keresztény meditáció esetén, de különbségek is, és a

keresztény meditáció individualistább, jobban megjelenik benne az éntudat, míg a buddhisták esetén ez kevésbé került a fókuszba¹⁰.

A második faktorban az elvárás (ez is lett a faktor neve) és a kötelezettség, félelem (a kárhozattól) és jutalom (az üdvösség) motívumai jelennek meg: „A kárhozat elkerülése miatt imádkozom.” vagy „Kötelességem, hogy imádkozzak”. A dimenzióban megjelenő tartalmak egyfajta normarendszert előfeltételeznek, így felvethető, hogy ez a felekezeti kötődéssel bíró személyek esetén lehet releváns faktor, a saját spirituális meggyőződéssel rendelkezők esetén kevésbé. Az első faktortól elütő érzelmi valenciájú tételeket találunk itt, és winnicotti keretben pedig a hamis szelf (*false self*) koncepcióját köthetjük a dimenzióhoz. WINNICOTT (1960/1965) hivatkozik a lacani tükörstádiumra (melyben valami olyannal azonosítjuk magunkat – a tükörképünkkel – amely valójában nem mi vagyunk), s az anyai tükrözésnek lehet Winnicott szerint félrecsúsztása, amennyiben a tartalmazó (*holding*) funkciója nem megfelelő az anyának, a csecsemő egyes állapotait nemkívánatosnak tartja és mint ilyeneket nem tartalmazza. Megjelenhetnek különböző elvárások vagy nehezebb követelmények, és összességében a gyermek mintegy görbe tükörben pillantja meg magát, s így hamis szelf alakulhat ki. Az ima motivációs háttere esetén természetesen nem kora gyermekkori fejlődésről van szó, azonban pszichodinamikailag lehet hasonlóság a kettő között. A vallási normák megjelenhetnek kemény elvárásokként, akadályozhatják például a nemkívánatosnak tartott érzelmek (pl. Isten iránti harag) megélését, vagy a kételyek is tiltottnak számíthatnak (a vallási kétely témájához ld. PUFFER és mtsi, 2008). Emiatt ezek is hasonló torzító erővel bírhatnak, mint amilyenről WINNICOTT beszél a merev, elvárásokkal közelítő, nem megfelelően tartalmazó anyai attitűd kapcsán (1960/1965). Ő azt is hangsúlyozza, hogy a merev elvárások következményeként a hamis szelf a spontaneitást is elveszíti (bővebben ld. VERMES, 2014), ez is jól illeszkedik a tételeinkhez. A hamis szelf törekedhet arra, hogy önmaga és mások számára valódinak (*true self*) látszódjon, de valójában ezt mechanisztikusan teszi, anélkül, hogy összhang lenne a belső állapotok és a cselekvés között; a hamis szelf funkciója, hogy az elrejtés által megóvja a valódi szelfet, mely csak betegségek (legyenek azok pszichés vagy fizikaiak) esetén bukkan fel (FONAGY, 2004).

A harmadik faktornál (*Közösség*) a társak jelentik a centrális témát: „Azért jó másokkal imádkozni, mert az a közöttünk lévő kapcsolatot is erősíti” vagy „Ha többen imádkozunk egy

¹⁰ Az általunk javasolt értelmezéssel szemben fel lehet vetni, hogy kisszámú az ilyen vizsgálatok száma, illetve hogy nem ennyire egyértelmű a helyzet a csökkent euerális aktivitással, ugyanis az nem egy az egyben megfeleltethető az énhatárok leépülésével vagy elmosódásával. Köszönöm Dr. Matuszka Balázsnak, hogy felhívta ezekre a figyelmet! Mindez nem zárja ki az általunk felvetett interpretációt, de hangsúlyossá teszi más megközelítések legitimitását.

célért, akkor az közösséget teremti”. Látható, hogy noha az ima fogalmát úgy ragadtuk meg, mint az Istenhez (vagy személyes természetfeletti erőhöz) való folyamodást, nem elhanyagolhatóak azok a társak sem, akikkel közösen valósul meg az imádság. A vallásos orientáció szintjén is megjelenik ez a kettősség, például Maltby modelljében az intrinzik orientáció mellett az extrinzik motiváltság egyik lehetősége épp a szociális komponens. KÉZDY és munkatársai (2018) a kettő faktor között ,296-os erősségű korrelációt találtak. A közösség tematizálása szorosan kapcsolódik Winnicotthoz is, a szelf lehetőségi feltétele a közösség, először az a duálunió, melyet a csecsemő az anyával megél. A közösség nem csupán egy akcidentális esemény, hanem az identitás forrása is, „a közösséggel azonosul, mert környezete saját szelfje személyes világának a mintája, és ugyanakkor egy ténylegesen külső jelenség” (WINNICOTT, 2004, p. 196). Később fokozatosan távolul ez a közösség, a családi közösség után politikai, kulturális és vallási csoportok is lényegessé válnak az egyén életében, ezek: „a végtermékei annak, ami az anyai gondoskodással kezdődik, és mint család folytatódik” (WINNICOTT, 2006, p. 105)¹¹.

Az utolsó faktornak az *Istenkapcsolat* nevet választottuk, ugyanis az itteni tételek, Isten megtapasztalását hordozzák, vagy a vele való tematikus kommunikációt (hálaadás, bűnbánat): „Az imában közel kerülhetek Istenhez”, vagy „Bocsánatot tudok kérni Istentől az imában a tévedéseimért”. Lényeges kérdés, hogy az *Önfelismerés Istenben* dimenziótól mi különbözteti meg a faktort. A tételek alapján az körvonalazódik, hogy az első faktor egy misztikusabb, nonverbális skála (Isten szemlélésével, csönddel, az imádkozó önmagára való rátalálással), míg itt inkább emocionális az irányultság: Isten jelenlétének *megtapasztalása*, illetve a vele való verbális kommunikáció lényeges a hálaadásban és a bűnbánatban. Azt is hozzátehetjük még, amire már korábban is utaltam, hogy jelen mérőeszköznél – csakúgy, mint általában a pszichológiai tesztekénél – nem feltételezzük azt, hogy faktoraink ortogonálisak lennének, vagyis térben ábrázolva 90°-ot bezárva független faktorokat alkotnának. (A faktorok egymáshoz való viszonyának mélyebb kibontása, statisztikai elemzése jelen dolgozat feladata.) A

¹¹ Winnicott egy korai, 1919-es levelében nővérének, Violetnek azt írja, hogy szerinte Jézus nagyszerű pszichoterapeuta volt, majd a vallás mint patológia témában a következőket fogalmazza meg: „Az is igaz, hogy a szélsőséges cselekedetek, vallási rituálék és rögeszmék ezen elmezavarok pontos megfelelői, és a pszichoterápia segítségével, – ha időben kezelik – sok fanatikus megértheti a vallás valódi lényegét, amely a gyakorlatával magas etikai normákat állít fel. Így a *közösség terhére levő kellemetlen emberekből*, vallásos megszállottakból a társadalom normális, hasznos tagjaivá válnak, olyan helyzetbe kerülnek, amelyben egyéni személyes fejlődésük kiteljesedhet.” (WINNICOTT, 2004, p. 25, kiemelés tőlem) Az itt kifejtett pozíció a freudihoz képest (a vallás mint kollektív neurózis) differenciáltabb, a patológikus vallás egyik eleme éppen az, hogy a közösség számára terhet jelent. Felvethető, hogy a harmadik faktorban szereplő tételek éppen a vallásos jelenség szociálpozitív aspektusát ragadják meg (más szükségleteire való odafigyelés, másokkal való közös cél kapcsán a közösség élményének megtapasztalása). Így ez a motivációs bázis (illetve ennek erősítése) kapcsolódhat ahhoz, hogy a vallás társadalmat építő megjelenése erősödjön. (Természetesen ezen felvetés empirikus vizsgálata szükséges.)

tárgykapcsolatelméleti interpretációt folytatva ehhez a faktorhoz a potenciális tér fogalmát köthetjük. Ez THOMAS OGDEN (2004) szerint talán az egyik legfontosabb és legnehezebb fogalom, melyet Winnicott bevezetett. Ez a külső és belső világ összekapcsolásának nehézségében segítséget jelentő tér, mely nem azonos egyikkel sem, az anyától szerzett tapasztalatok határozzák meg (WINNICOTT, 1999). Valamiképp a fantázia és a realitás közötti mezsgyére helyezhetjük el, a potenciális tér nélkül csak a fantázia lehetséges, az átmeneti térben viszont megjelenik a képzelet (pl. a fantázia esetén a „kutya kutya marad”, de a képzelet esetén sokféle egyéb szerep, tulajdonság kötődhet hozzá), vagyis az asszociatív-szimbolikus rétegek egymásra épülhetnek (OGDEN, 2004). A potenciális tér egy specifikus fajtája az átmeneti tér (mely az átmeneti tárgyakhoz kapcsolódóan konstituálódik), óriási a jelentősége abban, hogy a világ biztonságos hely lehessen, mégpedig az anyával való kapcsolat következményeként: „Ettől az átmeneti tértől lesz az elválás, a kettéválás elviselhető, s nem traumatikus élmény, mert így olyan folyamattá válhat, amelyben biztonságosan kialakulnak az én határai addig, míg az anyát jó tárgyként internalizálni tudja” (TÓTH-VARGA és DÜLL, 2019). Az ide köthető specifikus jelenségek csak részben gyermekkori jellegzetességek, ugyanis az átmeneti tér mellett Winnicott nemcsak a játéktérrel sorolja ide, hanem a pszichoterápia, a kulturális élmény és a kreativitás terét is (OGDEN, 2004). Az imádság tere voltaképp megragadható kulturális térként is, az imádkozó sem nem kívül van, de nem is csupán belül, azt éli meg, hogy Isten jelenlétét tapasztalja meg, kommunikál vele, megjelenhet benne a kreativitás is, és az ima tapasztalata hozzájárulhat ahhoz, hogy az elválás biztonságos és nem pedig szorongató élmény lehessen.

1.4.3. A konvergens validálás eredményei

A korrelációs eredmények rövidített áttekintése tovább mélyíti a faktoraink megértését. 2022-es kutatásunkban a kötődést: szorongás és elkerülés dimenzióit, BARTHOLOMEW és HOROWITZ, 1991 modellje alapján (ECR-RS; FRALEY és mtsai, 2011 / JANTEK és VARGHA, 2016), az élet értelmessége keresését és annak megélését (MLQ-H; STEGER, 2006 / MARTOS és KONKOLY THEGE, 2012), továbbá a Maltby-féle vallásos orientációt, vagyis az intrinzik, extrinzik társas, extrinzik személyes dimenziókat (MALTBY, 2002 / KÉZDY és mtsai, 2018) állítottuk összefüggésbe az imával. Terjedelmi okok miatt a *II-es számú melléklet*ben mutatjuk be az eredményeket, itt csupán néhány fontos összefüggést villantunk fel. A kötődési kérdőív *Elkerülés* faktorával több szignifikáns, negatív korrelációt találtunk. Az élet értelmességének a megélése és az *Önfelismerés* dimenzió között pozitív, szignifikáns kapcsolat rajzolódik ki. A

vallásos motiváció kapcsán az intrinzik vallásosság együtt jár az *Önfelismerés*, *Közösség* és *Istenkapcsolat* faktorokkal, az *Elvárás* az extrinzik-személyes vallásossággal, míg az extrinzik-társas dimenzióval a *Közösség* mutatott szignifikáns kapcsolatot.

1.5. A mentalizáció, szelfdifferenciáció és az ima összefüggései

A mentalizáció önmagunk, illetve mások mentális állapot-reprezentációjának készsége (az állapot felmérése, átérzése és megértése jelentik a komponenseket), mely autobiografikus attitűddel valósul meg, vagyis élettörténetünk kontextusában helyezzük el a tapasztalatokat (SZÉL és mtsai, 2023). Péter Fonagyról már szót ejtettünk a winnicotti hamis szelf kapcsán, ő a mentalizáció kutatásának talán legfontosabb szereplője, bevezette a 'reflektív funkció' terminust, mellyel operacionalizálhatóvá válik a jelenség, a mentalizáció sikerességének mértékét ragadhatjuk meg vele (ld. pl. FÓNAGY és mtsai, 2018). A kötődési kapcsolat vagy a szülői reflektív funkció szerepet játszik a mentalizációban, csakúgy, mint a genetikai komponensek (SZÉL és mtsai, 2023). GORI és munkatársai (2021) egy multidimenzionális mérőeszközt alakítottak ki a mentalizáció mérésére, melyet majd később az *Eszközök* fejezetben ismeretünk. Azonban egyes eredményeik már most segíthetnek abban, hogy a mentalizáció jelenségét jobban elhelyezhessük és feltárjuk az imával való lehetséges kapcsolódásait. Sikeres mentalizáció esetén megjelenhet a kapcsolati összehangoltság, reflektivitás vagy énerő, a szegényes mentalizációt kísérheti rugalmatlanság, hasítás (saját vagy mások állapotainak kizárólagos figyelembevétele), ezek következményei lehetnek a bizalmatlanság, a kapcsolati diszkomfort, vagy az affektív diszreguláció¹² (indulatkezelési elakadások, emocionális elárasztottság).

Néhány kutatási eredmény már a rendelkezésünkre áll az ima és a mentalizáció kapcsolatáról, az ima motivációja és a mentalizáció közötti összefüggések feltárása pedig jelen dolgozat feladata lesz. EDMAN és munkatársai például (2018) azt találták, hogy a személyes imagyakorlatok szignifikánsan predikálták az arcalapú érzélemfelismerést és az empátiát. Konklúziójukban a szerzők felvetik, hogy a személyes, intenzív istenélmények vagy azok hiánya a mentalizáció kognitív képességével függhet össze, illetve, hogy az olyan tradicionális imagyakorlatok, mely során például valamelyik szereplő helyébe képzeljük magunkat (ilyen pl. a *lectio divina*), növelhetik az egyének mentalizációs hajlamát és készségét.¹³

¹² Az előbbi jelenségek az első faktor tételeit, az ahhoz kapcsolódó eredményeket juttathatják eszünkbe, míg az utóbbiak az *Elvárás* faktorét.

¹³ Korábban már szót ejtettünk SCHJØDT (2009) fontos hozzájárulásáról az ima idegtudományi megközelítéséhez, vannak olyan eredményei is, melyek a mentalizáció vonatkozásában relevánsak. A Miatyánk imádkozása vs. személyes ima közben aktivitás összevetésénél már említettünk bizonyos területeket (pl. mediális prefrontális

MURRAY BOWEN (1993) dolgozta ki a szelfdifferenciáció koncepcióját, mely egy olyan kontinuumot jelöl, melyen mindannyian elhelyezhetőek vagyunk. A teoretikus nullapont azt az állapotot jelöli, amikor a másikkal való kapcsolatban a szelf teljesen feloldódik (Bowen ezt az állapotot fúzióknak nevezte), a skála másik végpontján az autonóm, teljesen differenciált én áll. Bowen elmélete szorosan kapcsolódik Winnicott hamis és valódi szelf teóriájához. Amit Bowen a magas differenciáltsággal rendelkező szelfről mond, az rokonítható a winnicotti valódi szelffel, ugyanis stabilitást, magabiztosságot hordozó állapotról van szó, melyben az egyén képes arra, hogy meggyőződése szerint cselekedjen, nem tart attól, hogy érzelmi világát kifejezze (NISTOR és mtsai, 2013). Az alacsony fokú szelfdifferenciáció viszont a hamis szelfhez kapcsolódhat, Bowen „mintha-szelfnek” is nevezi ezt az állapotot. Az ide tartozók mások elfogadásának érdekében feladják egyéniségüket, életüket voltaképp nem maguk irányítják, hanem mások érzései, elvárásai. (GOLDENBERG és GOLDENBERG, 2008). NISTOR és munkatársai (2013) arra is felhívják a figyelmet, hogy az alacsony differenciáltságú személyek a stresszre adott reakcióban intenzívebbek, illetve a tünetképzés is hangsúlyosabb lehet náluk.

A szelfdifferenciáció és az ima kapcsolatáról egyrészt a winnicotti híd révén fogalmazhatunk meg feltevéseket, de készült néhány olyan empirikus kutatás is, ami kapcsolódik a témához, illetve jelen dolgozat egyik fontos feladata lesz a viszony mélyebb feltárása. JANKOWSKI és SANDAGE (2013) kutatásukban a meditatív ima és a szelfdifferenciáció kapcsolatát egy mediációs modellben vizsgálták, azt találták, hogy szignifikáns mediátor a meditatív ima és az interkulturális kompetencia között. Egy kettős mediációs modell is szignifikánsnak bizonyult, amikor a szemlélődő ima – diszpozicionális hála – szelfdifferenciáció – kulturális kompetencia útvonalat vizsgálták. Tehát az ima a hálán, a hála pedig a szelfdifferenciáción keresztül hatott az interkulturális kompetenciára. A kérő imát is vizsgálták, ebben az esetben nem találtak ilyen összefüggéseket, a tanulmány szerzői ezt az eltérő tudatossági módokkal magyarázzák. Ehhez kapcsolódik WILLIAMSON (2003) koncepciója is, aki a szelf differenciáltsága és a meditatív ima formája között tételezett kapcsolatot, úgy érvel, hogy az alacsony differenciáltság esetén a kontempláció a tekintély, szöveg, rituálé vagy képek segítségével valósulhat meg, míg ellenkező esetben ezek nélkül jelenne meg az istentapasztalat.

cortexet, a temporopariális régiót vagy a precuneust), ezek nemcsak az érzéssel állnak kapcsolatban, hanem a mentalizációval, a társas kölcsönösséggel és a társas narratívák aktualizálásával is. Ebből nemcsak az ima mentalizációval való összefüggésének idegtudományi aspektusa rajzolódik ki, de az is, hogy ez az összefüggés az ima típusától is függhet, hiszen a Miatyánk esetén nem jelentkezett ez az aktivitás.

Jankowski egy korábbi kutatásában (JANKOWSKI és VAUGHN, 2009) pozitív összefüggést talált a spirituális fejlődés és a szelfdifferenciáció között, a szerzők szerint az önszabályozás mind a két esetben fontos mozzanat. Ebben a kutatásban volt egy nehezebben elhelyezhető eredmény is: a kontemplatív ima negatív korrelációt mutatott a szelf differenciáltságával. JANKOWSKI és VAUGHN (2009) úgy magyarázza ezt, hogy a kontemplatív ima előzménye lehet egy szorongató, menedéket kereső állapot, ami pedig összekapcsolódhat az interperszonális kapcsolatokban tapasztalt bizonytalansággal, érzelemszabályozási nehézségekkel. Látható ebből a néhány példából is, hogy ellentmondásosak a kutatási eredmények, és alig néhány publikáció foglalkozik azokkal az összefüggésekkel, melyek az ima és a szelfdifferenciáció között fennállnak.

2. Célkitűzés

Az előző fejezetben áttekintettük a valláspszichológia lehetőségeit, az ima fogalmát, lélektani kutatásának történetét és saját kutatásom korábbi szakaszait is. A mentalizáció és a szelfdifferenciáció kérdésköreivel pedig már jelen kutatást vezettük be, ezen konstruktumok kerülnek a fókuszba az ima mellett.

A saját mérőeszközünket a 2022-es változathoz képest bővített formában töltötték ki a résztvevők, egyrészt Urbán Szabolccsal írtunk plusz tételeket a *Közösség* és az *Elvárás* faktorhoz, mert ezek kevesebb tételt tartalmaztak (hármát és négyet), mint a másik két faktor. Továbbá két tétellel elkülönült egy ötödik faktor is, amely a kérő imához kapcsolódott, ezt nem tartottuk benn a korábbi elemzésben, de most írtunk új tételeket ehhez, hogy megvizsgálhassuk, együttesen alkotnak-e egy megtartható ötödik faktort. Ez azért is látszott indokoltnak, mert az imával kapcsolatos vizsgálódásoknak jellemzően egy fokális pontja a kérőima, például POLOMA és PENDLETON (1989) faktoranalízisében ez volt az egyik dimenzió, JANSSEN és munkatársai (1990) pedig a tartalomelemzéses vizsgálatukban a szükségletet találták a motiváló tényezőnek. Nem szeretnénk volna, hogy a mi mérőeszközünkéből épp ez a mozzanat hiányozzon. Mindezek mellett a korábbi elemzést (a korábbi tételekkel) az adatfelvétel kezdete előtt megengedőbb factorsúllyal is lefuttattuk (3-as kritériummal), hogy minél több tétel közül szelektálhassunk az elemzés során, ezáltal optimálisabb modellhez jutva. Így jelen vizsgálatba 40 tételes verzióban kerül az imamotivációs mérőeszköz.

A mostani, nagymintás kutatás célkitűzései a következők:

- 1.) Felezéses módszerrel a minta egyik felén a feltáró faktoranalízis (EFA) és a korrelációs mátrix segítségével megvizsgálni a faktorszerkezetet, ha szükséges (pl. keresztöltések

miatt) tételredukciót végrehajtani, illetve egy fontos kutatói kérdés, hogyan jelenik meg a faktorstruktúrában a kérő ima komponense (megmarad-e külön faktornak / másik faktorral pl. az *Istenkapcsolattal* olvad egybe).

- 2.) A minta másik felén megerősítő faktoranalízissel megvizsgálni, hogy a feltárt modell megfelelő illeszkedési sajátosságokkal bír-e.
- 3.) Az elkülönült faktorok belső konzisztenciájának és interfaktoriális viszonyának feltárása.
- 4.) A felvett mentalizációs (GORI és mtsai, 2021 / SZÉL és mtsai, 2023) és szelfdifferenciációs kérdőív (SKOWRON és FRIEDLANDER, 1998 / NISTOR és mtsai, 2013) segítségével validitásellenőrzést (konvergens, divergens) végezni, illetve pontosabb képet kapni az elkülönült faktorokról.

3. Módszer

3.1. Eszközök

Mérőeszközünk mellett jelen dolgozat szempontjából a szelfdifferenciás és a mentalizációs kérdőív lényeges még.¹⁴ A szelfdifferenciációs kérdőív magyar fordítása az *Érzelmi Leválás Kérdőív* (DSI-H; SKOWRON és FRIEDLANDER, 1998 / NISTOR és mtsai, 2013) nevet viseli (az eredeti angol cím ennél általánosabb: *Differentiation of Self Inventory*). Felnőttek számára készült, 43 tételből áll, hatfokú Likert-skálán válaszolhatnak a kitöltők. A boweni modellt követi a mérőeszköz négy alskálája, melyek a következők.

- 1.) Az érzelmi reaktivitás azt mutatja meg, hogy a kitöltő a stresszel telített helyzetben milyen érzelmi reakciót mutat, például: „Az emberek már megjegyezték, hogy túlságosan érzelmes vagyok.”
- 2.) Az én-pozíció azt fejezi ki, hogy az egyén mennyire vállalja önmagát, például: „Általában nem változtatok viselkedésem, csak azért, hogy bárkinek örömet okozzak.”
- 3.) Az érzelmi kilépés alskálája az érzelmi elárasztottságtól való félelmet fejezi ki, például: „Nehezemre esik kifejezni érzéseimet a számomra fontos embereknek.”

¹⁴ Az adatfelvétel ezeken túl (mint az *I-es számú melléklet*ben látható) további mérőeszközöket is tartalmazott: NEYRINCK és munkatársai (2006) Vallási Motiváció Skáláját (DECI és RYAN [2000] keretében helyezi el a vallásos motivációt), illetve SPILKA és LADD (2002) imakérdőívét (az ima közbeni tapasztalatokat strukturáló eszköz). Ezeket a mérőeszközöket angolból fordította három független fordító, majd Urbán Szabolccsal átnéztük a tételeket. Ezt követte az angolra való visszafordítás. Ezen mérőeszközök elemzésétől azonban jelen dolgozat kereteire való tekintettel eltekintünk, de publikációkban tervezzük őket közreadni, hogy a magyar valláspszichológia számára hozzáférhetőek legyenek, illetve az imamotivációs kérdőív validálásának további fázisaihoz is hasznos szolgálatot tehetnek majd.

4.) Végül, a fúzió a túlzott kapcsolati érzelmi bevonódást fejezi ki, például: „Igyekszem megfelelni a szüleim elvárásainak.”

A DSI-H reliabilitási mutatói jelen vizsgálatban az eredeti közleményhez (NISTOR, 2013) hasonló módon alakultak. Az érzelmi reaktivitás Cronbach-alfa értéke ,824, az én pozícióé ,662, míg az érzelmi kilépése ,759, végül a fúzióé ,846.

A *Mentalizáció Multidimenzionális Kérdőíve* (GORI és mtsai, 2021 / SZÉL és mtsai, 2023) 33 tételből áll, ötfokú Likert-skálán helyezhetjük el, mennyire érezzük igaznak magunkra az állítást. Hatfaktoros modellt követ a mérőeszköz, három a sikeres, három a szegényes mentalizációhoz kapcsolódik. A reflektivitás (pl. egy ide tartozó item: „Gyakran próbálok magyarázatot találni arra, ami velem történik”), az énerő és a kapcsolati összehangolódás a sikeres mentalizáció faktorai, a szegényesé pedig a kapcsolati diszkomfort, bizalmatlanság és az érzelmi diszkontroll.

A mentalizációs mérőeszköz (MMQ) reliabilitási mutatói ,3-,5 között alakultak, amelyek kérdésessé tették a használatát. Az alacsony megbízhatóság egyik oka lehet, hogy a 20-30 perces kérdőívcsomag végén helyezkedett el, a válaszadók már kifáradhattak, kevésbé konzisztens válaszokat adhattak. Ugyanakkor, a mérőeszközt még az adaptálókön kívül senki sem használta magyarul, és a közleményükben (SZÉL és mtsai, 2023) is látszik, hogy a modell nem illeszkedik jól az adataikra (CFI, TLI ,9 alattiak), egyedül a bifaktoros modellnél találtak jó illeszkedést, amelyről pedig közismert, hogy a túlilleszkedésre (*overfit*) alkalmas, a mi adatfelvételünk mutathat abba az irányba, hogy valóban nem általánosítható a megalkotott modelljük. (Bár reliabilitási mutatóik magasabbak, mint a mi mintánkon: ,6-,8 közöttiek). Így felvethető, hogy módosításokra lehet szükség pl. a fordításban, hogy a mérőeszköz magyar verziója érvényes és megbízható lehessen. A szerzőkével megegyező paraméterekkel (*principal axis factoring, promax*) így egy feltáró faktorelemzést futtattam le, és mindössze két olyan faktort találtam, amelyhez több mint két tétel tartozott (három és négy). Ez a két faktor a reflektivitás (10, 17, 32) és a kapcsolati összehangolódás (5, 4, 14, 21) eredeti faktorához hasonló, bár azok több tételt tartalmaznak. Azonban ezek megbízhatósága is vitatható zónába esik (.51 és .558), habár vannak olyan szerzők, akik már éppen elfogadhatónak, elégségesnek találja őket (ld. TABER, 2016 összefoglalását). A problémára és az azzal kapcsolatos kutatói döntésünkre visszatérünk még az *Eredmények* fejezetben.

3.2. Eljárás

Először a beleegyező nyilatkozatot olvassák el a kitöltők, majd ennek elfogadása után következik az imamotivációs kérdőív, ezt követi a szelfdifferenciációs mérőeszköz (*Érzelmi Leválás Kérdőív*). Ezután a Neyrinck-féle vallási motivációs skálát töltötték ki a vizsgálati személyek – mely jelen dolgozat tárgyát nem képezi –, a tesztbattériát a mentalizációs kérdéssor (*Multidimenzionális Mentalizációs Skála*) zárta. Ezután opcionálisan felkínáltuk a vizsgálati személyeknek, hogyha van kedvük, lehetőségük, kitölthetik még Spilka és Ladd-féle imatipológias kérdőívet. A kitöltés közben motiváló szövegeket jelenítettünk meg a mérőeszközök között („A kutatás nagyobb részét már maga mögött hagyta, köszönjük a kitöltésre szánt idejét!”), a tesztbattéria végén lehetőséget adtunk visszajelzés megfogalmazására, illetve az email-címemet is megjelenítettük. Anyagi juttatást nem kaptak a vizsgálatban résztvevők, azonban a tesztcsomag végén elérhetővé tettünk olyan önismereti kérdéseket, amelyek segíthetik az önismeretben, istenkapcsolatukban stb. őket (pl. „Van-e olyan imaélményed, ami meghatározó volt a számodra? Mi volt benne, ami megérintett?”).

3.3. Etikai vonatkozások

A kutatás Urbán Szabolcs valláspszichológiai kérdőíves kutatásokra vonatkozó ernyőengedélyének a keretében került elvégzésre, melyet a PPKE BTK Pszichológiai Intézetének Kutatásetikai Bizottsága a 2021_29_e számmal állított ki. Kifejezetten szenzitív kérdést egyik alkalmazott mérőeszköz sem tartalmazott. Ahogy felhívtuk a kitöltők figyelmét az informált beleegyezés keretében a vizsgálat bármikor, következmények nélkül megszakítható volt.

3.4. Vizsgálati személyek

A kutatást egy hitbéli témákkal foglalkozó YouTube-csatornán hirdettük meg, olyan hosszabb beszélgetés keretében, amely a valláslélektan alapkérdéseivel foglalkozott. A csatorna nézőközönsége heterogén, ez lehetőséget ad a különböző csoportok összevetésére, vizsgálatára. Ezzel párhuzamosan a közösségi oldalakon hólabda-módszerrel, illetve specifikus vallásos / spirituális csoportokban is terjesztettük a kérdőívet.

A minta elemszáma 924 fő, 67,4%-os arányban nő ($N = 623$), míg a minta 32,6%-a férfi ($N = 301$) volt¹⁵. Életkoruk átlaga 38,55, szóródása 15,13, a legfiatalabb kitöltőink 18 évesek

¹⁵ A pszichológiai kutatásokban, de különösen valláspszichológiai kutatásokban gyakori a női többség, ez összekapcsolódhat azzal, hogy a nők inkább vallásosan szocializáltak, illetve azzal is, hogy a férfiak inkább

voltak (ez volt a kitöltés alsó határa), míg a legidősebb vizsgálati személy 91 éves. A felekezeti megoszlás a következő módon alakult: a minta 78,03%-a katolikus ($N = 721$), a reformátusok a minta 7,47%-át tették ki ($N = 69$), 9,3% ($N = 86$) egyéb felekezeti hovatartozást jelölt meg (pl. evangélikus, baptista, unitárius, karizmatikus, pünkösdi felkezetek). 26 fő úgy nyilatkozott, hogy felekezeten kívüliek (2,81%), míg 22-en (2,38%) úgy jellemezték magukat, hogy nem vallásosak. (Ez utóbbi adatok támogathatják azt a munkamodellt, mely szerint az imádság nem csak a vallásos felkezetekben van jelen.) A legmagasabb iskolai végzettséggel kapcsolatban a következő megoszlást látjuk: 16 fő (1,73%) általános iskolát jelölt, 19 fő (2,06%) szakképesítést, 265 fő érettségit (28,68%), alapkú egyetemi vagy főiskolai végzettséget 291 fő (31,49%), mesterképzést 305 fő (33%), PhD-fokozatot 28 fő (3,03%).

A mintánkra leginkább az jellemző, hogy naponta imádkoznak ($N = 311$, 33,66%). Naponta kétszer 20,02%-a ($N = 185$), míg háromszor 18,62%-a ($N = 172$) imádkozik a mintának. Hetente vagy hetente több alkalommal 17,86% imádkozik ($N = 165$), 48 fő havonta fohászkodik (5,2%), 43 vizsgálati személy pedig nem imádkozik rendszeresen (4,65%).

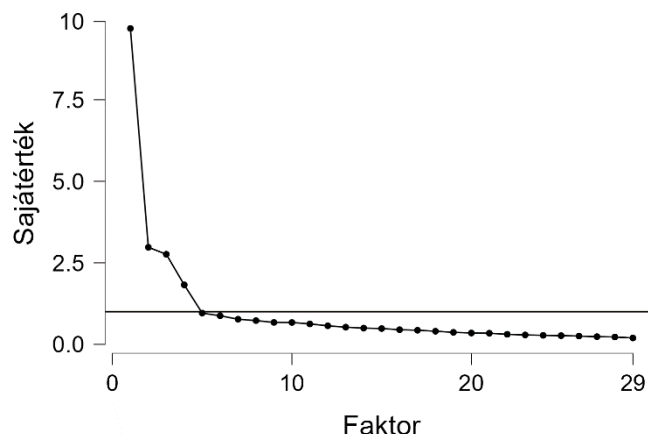
4. Eredmények

A statisztikai elemzéseket a *JASP* (0.13.6) programcsomaggal végeztem. Először a feltáró faktoranalízist végeztük el a véletlenszerűen megfelezett minta egyik felén ($N = 454$), hogy az újonnan írt tételek elhelyezkedését megvizsgálhassuk, illetve, annak feltárására, hogy a kérő imához kapcsolódó megnövelt tételszám új faktort eredményez-e vagy a már meglévő struktúrán oszlanak-e meg inkább ezek az itemek. A minta másik felén pedig a megerősítő faktorelemzést végeztük el (ezt a keresztvalidálási eljárást javasolja pl. FABIGAR és mtsai, 1999).

A KMO-tesztel ellenőriztük a parciális korrelációkat, értéke ,927, KETSKEMÉTY és IZSÓ (2005) klasszifikációja szerint a *csodálatos* zónába esik ($0,9 \leq KMO \leq 1$). A korrelálatlanság akadályába sem ütköztem, ugyanis a Bartlett-teszt szignifikáns eredményt mutat: $\chi^2 (df = 406) = 7253,52$ $p < ,001$. A faktorelemzést – mivel ortogonalitást nem feltételezünk – promax forgatással végeztük, *minimus residuals* becslési módszerrel. Azokat a tételeket vettük ki, melyek vagy egyik faktorra sem töltöttek ,4-es erősséggel, vagy pedig magas keresztöltéssel rendelkeztek. Az egyik faktoron belül volt három tétel, melyek nagyon hasonlóak voltak és

szenzoros élménykeresők, így kockázatvállalók is, ezért inkább kockáztatják a vallásos tanítások (pl. keresztény) szerinti túlvilági üdvösséget is, ehhez bővebben ld. KÉZDY és mtsai, 2018; URBÁN, 2012.

egymással ,6-,7-es erősségben korreláltak, illetve szemantikailag is nagyon hasonlóak voltak (a kérő imához kapcsolódtak), ezekből azt a kettőt hagytunk benne az elemzésben, melyek kevésbé korreláltak egymással a multikollinearitás és a redundancia elkerülése érdekében. Az elemzés végére a 40 tételből 29 maradt.

A Kaiser-kritérium (egyes sajátérték feletti faktorok) és a lépcsődiagramm is egy négyfakoros modellt támogattak. A lépcsődiagrammon (*Scree plot*) látszik, hogy egyrészt az első faktor után van egy nagy esés, törés, majd pedig a negyediket követően is.

4. ábra | A lépcsődiagramm. A vízszintes vonal a Kaiser-kritérium alapján meghúzott egyes ($\gamma = 1$) sajátértéket jelöli

Faktor	Forgatás nélküli sajátértékek			Forgatás utáni értékek		
	Sajátérték	Megmagyarázott variancia %	Kumulált	Sajátérték	Megmagyarázott variancia %	Kumulált
1 (ÖI)	9,238	31,9 %	31,9 %	4,200	14,5 %	14,5 %
2 (IK)	2,579	8,9 %	40,7 %	4,142	14,3 %	28,8 %
3 (KÖ)	2,279	7,9 %	48,6 %	4,140	14,3 %	43 %
4 (EL)	1,412	4,9 %	53,5 %	3,025	10,4%	53,5 %

1. táblázat | A faktorok forgatás előtti és utáni sajátértékei. A rövidítések feloldása:

ÖI = Önfelismerés Istenben; IK = Istenskapcsolat; KÖ = Közösség; EL = Elvárás

A teljes megmagyarázott variancia tehát 53,5 %, ami kicsit magasabb a korábbi vizsgálatunknál (ENDRÉDY, 2022, ahol 51,44% volt); SAMUELS (2017) alapján elfogadható az érték. A kialakult faktorstruktúra szakmai értelmezését a következő fejezetben mutatom be, de annyit már előre bocsáthatunk, hogy alapvetően a korábbi négydimenziós modell maradt meg (így a nevüket is megtartjuk), a kérő imának nem lett külön faktora, az ehhez kapcsolódó tételek más faktorokba tartoztak a faktorelemzés alapján. Azt is láthatjuk a 1. táblázatból, hogy a faktorok sorrendjében (mely pedig a megmagyarázott variancia függvényében alakul ki) változás van, az *Elvárás* másodikként negyedik lett, míg az *Istenskapcsolat* faktor épp fordítva. A következő oldalon mutatom be az egyes tételek faktoriális elhelyezkedését és az arra való töltését.

<i>Tételek</i>	ÖI	IK	KÖ	EL
8. Az ima adja meg azt, hogy önmagam lehessek.	,915			
17. Az imában talállok rá önmagamra.	,908			
14. Az imában lehetek igazán az, aki vagyok.	,828			
30. Az imában kapom meg azt, amire igazán szükségem van.	,671			
20. Az imádságból szerzek motivációt a feladataim teljesítéséhez.	,660			
18. Az imádság lehetővé teszi, hogy átlássam az életemet.	,608			
6. Az imában Isten arcát szemlélhetem.	,485			
10. Az imában tudok elcsöndesedni.	,465			
23. Az imában megköszönhetem Istennek mindazt a jót, amit kaptam tőle.		,947		
1. Az ima kapcsolattartás Istennel.		,780		
15. Az imában közel kerülhetek Istenhez.		,704		
2. A hálaadás fontos szerepet játszik az imádságaimban.		,698		
12. Bocsánatot tudok kérni Istentől az imában a tévedéseimért.		,677		
16. Isten elé tudom vinni a bűneimet az imádságban.		,587		
29. Isten az imában meghallgatja kéréseimet.		,577		
31. Fontos számomra, hogy az imában Istennel megoszthatom a szívem vágyait, kéréseit.		,478		
3. Azért jó másokkal imádkozni, mert az a közöttünk lévő kapcsolatot is erősíti.			,897	
40. A közös imában átélem, hogy összetartozom a többiekkel.			,891	
11. Közösségben szeretek imádkozni, mert így az imával a többiekhez is közel kerülök.			,827	
39. Az imának közösségépítő ereje van.			,811	
13. Ha többen imádkozunk egy célért, akkor az közösséget teremt közöttünk.			,708	
34. Társakat és barátokat ad az ima.			,680	
32. Azért imádkozom, mert így másokhoz kapcsolódhatok.			,457	
9. Kötelességem, hogy imádkozzak.				,749
35. Lelkiismeretfurdalásom lenne, ha nem imádkoznék.				,748
7. A kárhozat elkerülése miatt imádkozom.				,698
5. Azért imádkozom, hogy üdvözljek.				,686
4. Az imával tartozom Istennek.				,670
36. Amikor elfelejtek imádkozni, elszégyellem magamat.				,666

2. táblázat | A faktorok és a tételek faktorsúlyai. A rövidítések feloldása:

ÖI = Önfelismerés Istenben; IK = Istenkapcsolat; KÖ = Közösség; EL = Elvárás

A faktorok egymással való kapcsolata a következő módon alakult:

Faktorok	Önfelismerés Istenben	Istenkapcsolat	Közösség	Elvárás
ÖI	1			
IK	,637	1		
KÖ	,533	,389	1	
EL	,370	,362	,310	1

3. táblázat | A faktorok kapcsolata egymással.
Az összes próba $p < ,001$ értékkel szignifikáns

Az interfaktoriális korrelációk értelmezéséhez is visszatérünk a következő fejezetben, e helyütt elegendő annyit megállapítani, hogy a ,7-,8-as limitet nem érik el (ami problematikus volna), az ilyen erősségű korrelációk a vallápszichológiai mérőeszközöknél elfogadottak (ld. pl. KÉZDY és mtsai, 2018).

Az alábbiakban bemutatjuk a faktoraink néhány alapvető leíró statisztikáját és a megbízhatóságát. Megállapíthatjuk, hogy a faktoraink belső konzisztenciája megfelelő. Korábbi kutatásunkban (ENDRÉDY, 2022) némileg alacsonyabbak voltak az értékek (,7-,8-as erősségűek), a reliabilitás emelkedését magyarázhatjuk egyrészt azzal, hogy a tételek eloszlása egyenletesebb lett, nincs olyan faktor, amelyhez csupán 3-4 tétel tartozna, illetve az új tételek bevonása is segíthette azt, hogy faktoraink megbízhatóbbak legyenek.

	Önfelismerés Istenben	Istenkapcsolat	Közösség	Elvárás
Itemszám	8	8	7	6
Cronbach-féle α	,895	,878	,909	,851
McDonalds-féle ω	,897	,878	,913	,852
M	28,175	34,331	22,011	16,384
SD	7,188	5,546	6,983	5,954

4. táblázat | A faktorok megbízhatósági mutatói és leíró statisztikai adataik

A minta másik felén ($N = 469$) megerősítő faktorelemzést végeztünk. Az ULS becslési módszert választottuk, ugyanis a tételek nem követnek normális eloszlást (FORERO és mtsai, 2009). A modellhez tartozó χ^2 érték 638,289, a hozzá tartozó szabadságfokok száma pedig 341, $p < ,001$. Az illeszkedési mutatókat a BROWN (2006) és GEISER (2012) nyomán úgy értékeljük, hogy a CFI és a TLI ,95-től számít megfelelőnek, míg az RMSEA ,05 alatt mutat jó illeszkedést; HU és BENTLER (1999) közleménye alapján az SRMR ,08 alatt fogadható el. Az illeszkedési

mutatók a következő módon alakulnak: CFI = ,989; TLI = ,987. Az RMSEA ,043, a hozzá tartozó 90%-os konfidenciaintervallum: ,038-,048, az RMSEA p-értéke pedig ,987. Az SRMR értéke ,058. A faktorstruktúrához tehát adataink összességében kiválóan illeszkednek. Az elemzés további részleteit (pl. töltéstábla) terjedelmi okok miatt a *III.-as számú melléklet*ben adjuk közre.

A mentalizációs mérőeszköz megbízhatósági problémáiról már ejtettünk szót. A korrelációs táblázatból úgy döntöttünk, nem hagyjuk ki a faktorokat, de hangsúlyozzuk, hogy a mentalizációs eredményeket óvatosan kell értelmeznünk, vélhetőleg még komoly munka szükséges ahhoz, hogy ez a mérőeszköz jól használható legyen. A normális eloszlás sérülése miatt a nonparametrikus Spearman-korrelációt alkalmaztuk, az első fajta hibát (α) 5%-ban rögzítjük, próbáink kétoldaliak (*two-tailed*). Az alkalmazás feltételei (monotonitás, szóráshomogenitás, legalább ordinális változó, független vizsgálati személyek) teljesülnek. A mintánkból azon vizsgálati személyek kerülnek be a korrelációs vizsgálatba, akiknek nincs hiányzó adata sem az imamotivációs, sem a szelfdifferenciációs, sem a mentalizációs mérőeszközben, így elemszámunk a próbáknál 673. A 5. táblázatban mutatjuk be az eredményeinket, értelmezésüket pedig a következő fejezetben.

Változó		Érzelmi kilépés	Fúzió	Én-pozíció	Érzelmi reaktivitás	Reflektivitás	Kapcsolati összehangolódás
Önfelismerés Istenben	r_s	-,052	,068	,029	,022	,086	0.160
	p	,182	,077	,450	,565	,025	< ,001
Istenkapcsolat	r_s	-,196	,164	,159	< ,001	,081	,174
	p	< ,001	< ,001	< ,001	,989	,037	< ,001
Közösség	r_s	-,066	,046	-,009	-,023	-,072	,120
	p	,086	,233	,823	,549	,062	,002
Elvárás	r_s	,133	,306	-,112	,104	-,030	,004
	p	< .001	< ,001	,004	,007	,430	,926

5. táblázat | A faktorok korrelációi a szelfdifferenciációval és a mentalizációval

5. Megbeszélés

5.1. A faktorstruktúra értelmezése

Az előbbiekben láttuk, hogy a feltáró faktorelemzés a négyfaktoros modellt támogatta, majd ezen struktúra kiváló illeszkedését találtuk a minta másik felére a konfirmatív faktorelemzéssel, a reliabilitásuk is megfelelő volt. Maradt azonban még egy fontos feladatunk, mégpedig a faktorstruktúra, illetve a korrelációs táblázat (illetve az ebből fakadó konvergencia és divergencia validitás) valláslélektani interpretációja.

A faktorstruktúra alapvető szerkezete megegyezik a korábbi vizsgálatban (ENDRÉDY, 2022) feltárttal, így a *Bevezetésben* bemutatott értelmezés (a winnicottianus interpretáció, illetve a kötődéssel, élet értelmességével és vallásos orientációval feltárt összefüggések) továbbra is érvényesnek tekinthetők. Az alábbiakban viszont áttekintjük annak mentén a négy faktort, hogyan változtak a tételek a korábbiakhoz képest, és hogy ez milyen új szint, adalékot jelent az egyes dimenziók esetén.

Az első faktorban megmaradt a korábbi öt tétel, az új itemek a következők: „Az imában kapom meg azt, amire igazán szükségem van.”, „Az imádságból szerzek motivációt a feladataim teljesítéséhez.”, „Az imádság lehetővé teszi, hogy átlássam az életemet”. A kérő ima egyik megragadása is tehát ehhez a dimenzióhoz került, a faktor kontextusában ez jól elhelyezhető, az imádkozó önmagára talál, ahogyan Istent szemléli, és ebben a viszonyban megkapja azt, amire *igazán* szüksége van – nem feltétlenül azt, amit kér. Az „amire igazán szükségem van” mellékmondat arra is jól rárimel, amit Winnicott nyomán a hamis szelf (*false self*) vonatkozásában kifejtettünk. Az ima ezen dimenzió esetén a valódi, mély szükségletekhez kapcsolódik, s nem olyanokhoz, melyeket az elvárások vagy a konformizmus alakít. A motivációs tétel azt a szint adhatja hozzá a faktorhoz, hogy az ima nem csupán öncélú aktivitás, hanem egyúttal motivációs bázist is jelent a feladatok teljesítéséhez. A többi tétellel együtt olvasva viszont az az értelmezés körvonalazódik, hogy ez következménye és nem pedig célja az imának. Másként megfogalmazva az imából fakad a feladatok teljesítésének motivációja, de nem ennek a motivációnak az előidézése az ima motivációja ebben az esetben: ez egy alapvetően intrinzik faktor, ez pedig extrinzik-személyes motívum lenne. A harmadik új tétel esetén az ima mintegy a lehetséges feltétele az imádkozó élete átlátásának. Ez a tapasztalat hozzájárulhat a szelfkoherenciához vagy az élet értelmességének élményéhez is (ld. a korábbiakban bemutatott kapcsolatot a faktor és a konstruktum között).

Az *Istenkapcsolat* faktor is megőrizte a korábbi tételeit, de ezek mellett a következőkkel gazdagodott: „Az imában megköszönhetem Istennek mindazt a jót, amit kaptam tőle.”,

„Bocsánatot tudok kérni Istentől az imában a tévedéseimért.”, „Isten az imában meghallgatja kéréseimet.” és „Fontos számomra, hogy az imában Istennel megoszthatom a szívem vágyait, kéréseit.” Lényeges további változás, hogy nőtt a faktor sajátértéke, korábban a legkisebb megmagyarázott varianciával rendelkezett. A faktor megmaradt az istenkapcsolat fókuszában, azonban hangsúlyeltolódást figyelhetünk meg, a legnagyobb faktorsúllyal bíró tétel az első idézett, melyben a hálaadás motívumát találjuk, korábban a bűnbánati tétel volt a legerősebb töltésű (bár abban is szerepet játszik a személyes kapcsolódás, a tétel megfogalmazása szerint az imádkozó bűneit *Isten elé viszi*). LAIRD és munkatársai (2004) kutatásukban az ún. ACTS-modellt használták (*Adoration, Confession, Thanksgiving, and Supplication*). Az imádás kivételével a többi komponens – a bűnbánat, hálaadás és a kérés – megjelenik a faktorban. Korábbi vizsgálatunkban volt dicsőítéssel kapcsolatos tétel is, megfogalmazhatjuk azt a hipotézist, hogy azért nem került a dimenzióba, mert ez inkább egy énfókuszú faktor, míg a dicsőítésben az imádkozó Istenre helyezi a fókuszt. A kérőimával kapcsolatos, a dimenzióba került tételek is erősíthetik az értelmezést, itt már nem a valódi szükségletekről (ld. első faktor) van szó, hanem arról, hogy „az imában Isten meghallgatja kéréseimet”, a birtokos személyjel utal arra, hogy ebben az esetben az imádkozó által meghatározott kérések teljesüléséről van szó¹⁶. A két faktor közötti különbséget jól kifejezi a kérőimákkal kapcsolatos tételekben látható különbség.

A *Közösség* faktor esetén a három korábbi tétel mellé négy új került, azonban szemantikailag igen hasonlóak: „A közös imában átélem, hogy összetartozom a többiekkel.”, „Az imának közösségépítő ereje van.”, „Társakat és barátokat ad az ima.” és „Azért imádkozom, mert így másokhoz kapcsolódhatok”. A pszichometria stabilitást mindenképp támogatják az új tételek, és némi új árnyalatot, kibontást is hordoznak. Az „átélem, hogy összetartozom a többiekkel” megfogalmazás nagyobb érzelmi mélységet hordoz, mint a korábbi tételek, az egység megtapasztalását – a faktor estében az imádkozó társaival. A tapasztalat hosszú távon is építő: „Az imának közösségépítő ereje van”. Az imádkozó társai barátokká is válnak, elmélyülhet a kapcsolat („Társakat és barátokat ad az ima”). Az ima és a társak között interdependens kapcsolatot feltételezhetünk: az imádkozó társak jelenthetnek motiváló tényezőt az egyén saját imájára, ugyanakkor a közös ima tapasztalata bázis lehet a későbbi, mélyebb, személyes kapcsolat létrejöttéhez.

¹⁶ Az ima ezen formájával sokat foglalkozik WILLIAM JAMES (1902 / 2019) is. Álláspontja szerint a természeti jelenségekért (pl. eső) való imádkozás teljességgel felesleges, azonban a betegekért végzett ima szerinte kedvező hatást fejthet ki.

Az *Elvárás* dimenziójának csökkent a sajátértéke, a korábbi második helyett most a negyedik helyet foglalta el. Azonban ez a dimenzió is bővült két új tétellel: „Lelkiismeretfurdalásom lenne, ha nem imádkoznék.”, „Amikor elfelejtek imádkozni, elszégyellem magamat”. Ezek az itemek jól kapcsolódnak a dimenzió szorongató tapasztalatához, egyúttal explicitté is teszik azt a lelkiismeretfurdalás és a szégyen tapasztalatával. A faktor – a korábbiakban kifejtetteken túl – kapcsolható a Hull-féle drive-redukció motivációs koncepcióhoz (jelen esetben az ima kötelességtudata mint szorongató tényező jelenik meg, mely szorongás az ima gyakorlásával redukálható). De illeszthetjük a klasszikus freudi valláskritikához is, melyben Freud a vallást mint kollektív kényszerneurozist ragadja meg, melyben közösségi szinten valósulnak meg a kényszerszorongások, illetve az abból fakadó kényszer rituálék. A szégyen tapasztalatának elkerülését jelenti itt az imádkozás. Amikor kisebb faktorsúlyokra (3) kértük ki az elemzést, a kérő ima egyik tétele is ebbe a faktorba került: „Azért imádkozom, mert az imában Isten megadja azt, amit kérek tőle”. Ebben az esetben már a hangsúly még inkább az énre kerül Isten helyett, ő inkább egy funkció, amely teljesíti a szükségletet. Ezt is elhelyezhetjük redukciós keretben, csak a tétel esetében nem az ima kötelessége a szorongás okozója, hanem a teljesületlen szükséglet, mely az ima révén megszűnik, „Isten megadja azt, amit kérek tőle”.

5.2. Az interfaktoriális viszonyok értelmezése

A faktoraink egymással korrelálnak, azonban eltérő mértékben, a korrelációk áttekintése a faktorok közötti viszony jobb megértését teheti lehetővé. A korrelációk jól értelmezhetőek valláspszichológiai szempontból is. Mindegyik faktor az imához kapcsolódik, az imára motivál, s az egyes dimenziók az egyénekben egyszerre lehetnek jelen, nem kizáró, inkább egymást kiegészítő jelenségekről van szó.

A korrelációk közül relatíve legnagyobb a közepes erősségű ,637-es korreláció az *Önfelismerés* és az *Istenkapcsolat* faktor között. Szemantikailag is ez a két dimenzió áll egymáshoz a legközelebb, mind a kettőben az Istennel való kapcsolódás kerül a fókuszba. Ennek módjában van különbség, hogy míg az első esetben ez misztikusabb, intrinzikusabb módon valósul meg, az istenkapcsolat esetén inkább konkrét érzelmekben és tematikus imában. Az *Önfelismerésnek* ,533-as korrelációját találjuk a *Közösség* skálával. Ezt értelmezhetjük oly módon, hogy az önfelismerés, az egyén önmagára való rávilágítása elősegíti, lehetővé teszi, hogy másokhoz is kapcsolódhasson az imádkozó. A buberi értelemben megélt Én-Te kapcsolat az Istennel modellje lehet aztán annak, ahogy a társaihoz kapcsolódik. Az *Önfelismerés* és az

Elvárás között intuitíve negatív kapcsolatot várhatnánk, azonban az összefüggés pozitív és közepes és pozitív előjelű, ,373-as erősségű. Ugyan ez a legkisebb együttjárása az Önfelismerés faktornak, mégis azt fejezheti ki valamilyen szinten, hogy megjelenhet együttesen az elvárás és misztikusmotívum is, felvethető, hogy ebben az esetben más az elvárás asszociációs mezeje (inkább egy szívesen végzett, kötelességnek tartott tevékenységről lehet szó), mint ha egyedül jelentkezik a dimenzió, akkor inkább a szorongató hangsúly válhat erőssé.

Az *Istenkapcsolat* faktornak úgy a *Közösség*, mint az *Elvárás* dimenziójával közepes erősségű korrelációja van (,389; ,362). A társak közelségének megtapasztalása munkamodellként szolgálhat az Isten közelségének a megtapasztalására (ez az összefüggés természetesen fordítva is elképzelhető, nyilván a korrelációból a kauzális összefüggések nem feltárhatóak). Az *Elvárással* való együttjárásról azt mondhatjuk, hogy egyes imádkozók azt is kötelességüknek érezhetik, hogy pl. bűnbánati imákat mondjanak, melyek ehhez a faktorhoz tartoznak, illetve a kötelességtudat is egy sajátos (akár szorongató) megtapasztalását hozza az isteninek. A *Közösség* és az *Elvárás* között közepes korrelációt találunk (,310). A közösség lehet annak a helyszíne, ahol a különböző vallásos és normarendszerek elsajátításra kerülnek, a vallási szocializáció kiemelt tere. A vallásos kötelezettségek közös teljesítése is lehetséges a társakkal együtt.

5.3. A korrelációs tábla értelmezése

Jelen dolgozatban a vizsgálati konstruktumok nem szorosan kapcsolódnak az ima motivációs háttérhez, hanem inkább a tárgykapcsolatelméleti (szelfdifferenciációs) és mentalizációs értelmezési keret gazdagítását szolgálják. Ennek megfelelően nem is találunk erős korrelációkat, azonban a gyenge-közepes összefüggések is segítik a faktoraink mélyebb megértését. (A validálás további fázisaira visszatérünk még az *Összefoglalás, kitekintés* fejezetben.)

Az érzelmi kilépés dimenzióval az *Elvárás* dimenzióval van pozitív, szignifikáns, és gyenge kapcsolata. Az érzelmi kilépés Bowen szerint a fúzió következménye, amikor az egyén megpróbál kilépni a fojtogató, túlságosan szoros családi rendszerből (NISTOR és mtsai, 2013). Valami hasonló íz, motívum megjelenhet a kötelékek túlzott szorossága és az elvárások szorongató tapasztalata között – esetleg az egyén reakcióiban is lehet átfedés, bár természetesen különbségek vannak a boweni rendszer és az ima motívumai között, illetve a kapcsolat gyenge erősségű. Kicsit nagyobb, bár szintén gyenge, viszont negatív kapcsolatot találunk az *Istenkapcsolat* és az érzelmi kilépés dimenziója között. Ez szemantikai szinten is jól

elhelyezhető, az istenkapcsolat szemantikai szinten is épp nem a kilépést, hanem a kapcsolódást hordozza, azonban nem elárasztó, túlkontrolláló módon, hanem épp az imádkozó egyéni szükségleteinek, igényeinek megfelelően, így ez divergens validitási mozzanatként vehető. (A másik két faktor korrelációs együttthatója is negatív, ezek azonban nem szignifikáns próbák.) A fúzió faktor esetén is az *Istenkapcsolat* és az *Elvárás* mutat együttjárást, mind a kettő pozitív, az *Istenkapcsolaté* gyenge, az *Elvárásé* közepes erősségű. Az *Istenkapcsolat* esetén az Istennel való összeolvadás jelenhet meg, az elvárás esetén pedig épp a normákkal történhet meg a fúzió, amelyben az én akár el is veszíti magát (ld. a hamis szelfnél kifejtetteket). Az *Önfelismerés* faktor személyiségfejlődést tekintve érettebb lehet, mint az Istenkapcsolat, ugyanis előbbi nem mutat szignifikáns együttjárást a fúzióval.

Az én-pozíció esetén is ezen faktoroknál találunk szignifikáns korrelációt. Ez a konstruktum Bowen szerint azt jelenti, hogy az egyén mennyire képes magát függetleníteni az átélt eseményektől, a magas differenciáltságú személyekre jellemző vonás ez (NISTOR és mtsai, 2013). Nem meglepő módon az *Elvárás* faktornál negatív a korreláció, tehát fordított összefüggés körvonalazódik, az *Istenkapcsolat* esetén pozitív a kapcsolat, bár mind a kettő gyenge erősségű. Megint azt látjuk, hogy az *Elvárás* kevésbé érett, differenciált személyiségstruktúrához kapcsolódik, az *Istenkapcsolat* faktor komplexitását jelzi, hogy a fúzióval és az én-pozícióval is szignifikáns kapcsolata volt. Az érzelmi reaktivitás azt jelzi, hogy a stresszel teli helyzetekben mennyire éretten tud jelen lenni az egyén, a pozitív érték a hevesebb, kevésbé érett, differenciált reakciót jelzi. Itt ismét az *Elvárásnál* találunk szignifikáns összefüggést. Ez a mozzanat tovább erősíti az eddigi képet az *Elvárás* faktorról, azonban ismételten hangsúlyoznunk el, hogy összefüggéseink gyengék, így inkább kiegészítő értelmezési keretet adnak, semmint az alapvető validálást teszik meg.

A mentalizáció kapcsán épp fordított a helyzet, ott egyedül az *Elvárásnak* nem volt szignifikáns kapcsolata, ezt vehetjük validálási komponensként is, teoretikusan sem feltételezzük, hogy a szorongató tapasztalatot hordozó faktor a reflektív funkciókat elősegítene. A reflektivitással az első két dimenzióknak volt szignifikáns, igen gyenge együttjárása, a kapcsolati összehangolódás viszont nemcsak ezekben volt az, hanem a *Közösség* esetében is. Ezt elhelyezhetjük úgy, hogy a társakkal megélt kapcsolat konstruktszinten is illeszkedik a kapcsolati összehangolódáshoz, azonban az Istennel megélt kapcsolat is elősegíti az összehangolódás tapasztalatát, az első faktorban egészen kifejezett az egység élménye.

5.4. Limitációk

Az online adatfelvétellel járó nehézségeket (lemorzsolódás, elkalandozó kitöltők, a válaszadók valódiságának bizonytalansága stb) jelen projekt is magán viseli. A kutatás további limitációjának tekinthető a túlnyomórészt katolikus minta. Ugyan a legfrissebb népszámlálási adatok szerint is ez a legnagyobb vallási közösség Magyarországon, azonban nem reprezentatíván vannak jelen az egyéb felekezetek, így felvethető, hogy eredményeink nem általánosíthatóak bármelyik felekezetre, hanem inkább katolikus specifikusak. Az *Összefoglalás, kitekintés* fejezetben visszatérünk ezen problémával kapcsolatos lehetőségeinkre. A kutatás további limitációja, amint jeleztük, a mentalizációs mérőeszköz alacsony megbízhatósági mutatója. Így a mentalizációval kapcsolatos eredményeink is fenntartással kezelendők. Továbbá hiányzik még a mérőeszközzel kapcsolatos közelebbi validáló tesztek felvétele is, amelyek például az ima típusához vagy a vallásos orientációhoz kapcsolódnak. Ezek támogatják a mérőeszköz további validálását.

6. Összefoglalás, kitekintés

A dolgozat során áttekintettük a valláspszichológia alapvető kérdéseit és lehetőségeit, majd egy specifikus problémára, az ima motivációs hátterére fókuszáltunk. Az ezt feltáró mérőeszközzel kapcsolatos vizsgálódásoknak több célja volt. Egyrészt elkészíteni a módosított faktorstruktúra feltáró és megerősítő faktoranalízisét, továbbá a validálással való munkát is folytattuk. A feltáró faktorelemzésben azt találtuk, hogy a kérő imákkal kapcsolatos tételek nem alkotnak külön faktort, hanem a már meglévő struktúrához kapcsolódnak. A kérő imához való viszonyulás ezáltal differenciáló tényezővé válhat az egyes faktorok között. A megerősítő faktoranalízis során az illeszkedési mutatók azt mutatták, hogy adataink kitűnően illeszkednek. A korrelációs táblázatból azt láttuk, hogy faktorainak egy lehetséges értelmezési keretet adhat a szelfdifferenciáció és a mentalizáció. Ugyan összefüggéseink gyengék, illetve közepesek voltak, mégis jelezhetik az egyik lehetséges interpretációs irányát az ima motivációs hátterének. Az előjelek is váltakoztak az egyes próbák esetén, például a fúzió esetén az Elvárás közepes, negatív, míg a Istenkapcsolat gyenge, pozitív együttjárást mutatott. Az összefüggések segítségével jobban meg tudtuk ragadni az ima egyes faktorainak sajátos belső pszichodinamikai mozzanatait.

A mentalizációval kapcsolatban a részeredmények azt mutatják, hogy itt is összefüggések körvonalazódnak a kapcsolati összehangolódás, a reflektivitás és az ima között.

Mégis, további vizsgálatok lesznek szükségesek a mentalizációval kapcsolatos mérőeszköz alacsony reliabilitása miatt.

A mérőeszköz jelen dolgozatban bemutatott formája így a kutatói közösség számára használhatóvá válik. Ez egyrészt a mérőeszközzel kapcsolatos, szélesebb körben végzett munkát teszi lehetővé (pl. Domenico Bellantoni professzorral a Pápai Szalézi Egyetemről tárgyaltunk a mérőeszköz angol és olasz verziójának elkészítéséről). Ugyanakkor, annak lehetőségét is megteremti, hogy valláspszichológiai, egészségpszichológiai vagy családpszichológiai (és a sort még hosszan folytathatnánk) kutatásokban megjelenhessen az ima motivációs háttere, s így újabb összefüggések, elakadások és erőforrások váljanak láthatóvá. Terveink között szerepel, hogy a kutatás során felvett további mérőeszközök magyar validáló tanulmányát elkészítsük, a Neyrinck-féle, öndeterminációs elméletre épülő vallásos orientációt mérő skáláét, illetve a Spilka és Ladd-féle imatipológia skáláét. Ha a magyar mintán is kirajzolódnak az eredeti faktorstruktúrák, akkor azokkal is összevethető a mérőeszközünk, ha a magyar mintán más dimenziók különülnek el, mint az eredeti közleményekben, akkor az azokkal való kapcsolat válik feltárható adatbázisunkkal. Az egyes vallásos csoportok specifikus motivációjára vonatkozó feltevéseket pedig a konfirmatív faktorelemzés multigroup-elemzésével kívánjuk tesztelni, ezáltal megerősíthetővé válik, hogy eltérő felekezeteknél (például baptisták, reformátusok vagy unitáriusok) más mintázatot találunk-e, mint a minta katolikus részében. Az is további kérdésként merülhet fel, hogy a faktorokkal megerősítettük a változóink látens dimenzióit, azonban az megválaszolatlanul maradt, hogy az imádkozóknak elkülöníthetjük-e jellegzetes csoportjait. Adatbázisunkon látens profilelemzést végzünk a csoportok feltárása érdekében, ebben Martos Tamás ad segítséget, már el is kezdődött az ezzel kapcsolatos munka. Eredményeinket ismertetni kívánjuk hazai és nemzetközi publikációkban, konferenciákon (további komplex statisztikai elemzésekkel, pl. MIMIC-modellel), hogy a mérőeszköz minél szélesebb körben hozzáférhetővé váljon. Reményeink szerint ezzel egy kis hozzájárulást tudunk adni a valláspszichológiához. Egy olyan ablakon keresztül tekintetünk rá az ima motivációs hátterére, amely eddig nem volt nyitott.

Nyilatkozom, hogy a szöveg megírásához mesterséges intelligenciát nem alkalmaztam. A kézirat lezárásának dátuma: 2024. június 15.

7. Bibliográfia

ALLPORT, G. W., & ROSS, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432–443.

- BARTHOLOMEW, K., & HOROWITZ, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: a test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226–244.
- BOWEN, M. (1993). *Family therapy in clinical practice*. Jason Aronson.
- BROWN, T. A. (2006): *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*. The Guilford Press: New York.
- DECI, E. L., & RYAN, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological inquiry*, 11(4), 227–268.
- DRISCOLL ME, BOLLU PC, TADI P (2023). Neuroanatomy, Nucleus Caudate. In: *StatPearls*. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing.
- EDMAN, L., SIETSTRA, C., TOWNSEND, M., KUNDERT, C., DERUYTER, H., MUILENBERG, R., & HARDER, R. (2018). *Mentalizing, Personal Prayer, the Presence of God, and Evil*. *Northwestern Review*, 3(1), 7.
- ENDRÉDY, B. (2021). *Az imádság motivációs hátterét feltáró kérdőív létrehozása* [Általános lélektani műhelymunka]. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar.
- ENDRÉDY, B. (2022). *Miért (nem) imádkozom? Az ima motivációs hátterét feltáró kérdőív kialakítása* [OTDK-dolgozat]. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar.
- FABRIGAR, L. R., WEGENER, D. T., MACCALLUM, R. C., & STRAHAN, E. J. (1999). Evaluating the use of exploratory factor analysis in psychological research. *Psychological Methods*, 4(3), 272–299.
- FONAGY, P. (2004). Winnicott *hamis szelf* fogalmának újragondolása. In Péley Bernadett (szerk.) *A kapcsolatban bontakozó lélek* (pp. 254–272). Új Mandátum Kiadó: Budapest.
- FORERO, C. G., MAYDEU-OLIVARES, A., & GALLARDO-PUJOL, D. (2009). Factor analysis with ordinal indicators: A Monte Carlo study comparing DWLS and ULS estimation. *Structural Equation Modeling*, 16(4), 625–641.
- FRALEY, R. C., HEFFERNAN, M. E., VICARY, A. M., & BRUMBAUGH, C. C. (2011). The experiences in close relationships—Relationship Structures Questionnaire: A method for assessing attachment orientations across relationships. *Psychological assessment*, 23(3), 615–625.

- FRANKL, V. E. (2002). *A tudattalan Isten*. EuroAdvice Kiadó: Budapest.
- FRANKL, V. E. (2015). *Orvosi lelkgondozás: A logoterápia és egzisztenciaanalízis alapjai*. Budapest: Jel Kiadó.
- GEISER, C. (2012): *Data analysis with Mplus*. The Guilford Press: New York.
- GERI, L. (2017): „Dopo i perduti giorni”. La preghiera nei *Rerum Vulgarium Fragmenta, Petrarquesca*, 5, 21–37.
- GOLDENBERG, I., & GOLDENBERG, H. (2008). *Áttekintés a családról*. Animula Kiadó: Budapest.
- GORI, A., ARCIONI, A., TOPINO, E., CRAPARO, G., & LAURO GROTTA, R. (2021). Development of a new measure for assessing mentalizing: The multidimensional mentalizing questionnaire (MMQ). *Journal of Personalized Medicine*, 11(4), 305.
- GYIMESI, J. (2023). *Adalékok a vallápszichológia elméletéhez* [Egyetemi jegyzet]. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar: Budapest.
- HAN, B-C. (2023). *A rítus eltűnése. A jelen topológiája*. Typotex Kiadó: Budapest.
- HAZAN, C., & SHAVER, P. R. (1994). Attachment as an organizational framework for research on close relationships. *Psychological Inquiry*, 5(1), 1–22.
- HU, L. T., & BENTLER, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1–55.
- JAMES, W. (1902/2019). *A vallási élmény válfajai*. Osiris Kiadó: Budapest.
- JANKOWSKI, P. J., & SANDAGE, S. J. (2014). Meditative prayer and intercultural competence: Empirical test of a differentiation-based model. *Mindfulness*, 5, 360–372.
- JANKOWSKI, P. J., & VAUGHN, M. (2009). Differentiation of self and spirituality: Empirical explorations. *Counseling and Values*, 53(2), 82–96.
- JANSSEN, J., HART, J. DE, & DRAAK, C. DEN (1990). A content analysis of the praying practices of Dutch youth. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29, 99–107.
- JANTEK, G., & VARGHA, A. (2016). A felnőtt kötődés korszerű mérési lehetősége: A közvetlen kapcsolatok élményei – kapcsolati struktúrák (ECR-RS) kötődési kérdőív magyar adaptációja párkapcsolatban élő felnőtt személyeknél. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71(3), 447–470.

KETSKEMÉTY, L., & IZSÓ, L. (2005). *Bevezetés az SPSS programrendszerbe*. ELTE Eötvös Kiadó: Budapest.

KÉZDY, A., URBÁN, SZ., & MARTOS, T. (2018). A vallásos orientációk mérésére kidolgozott 12 tételes Életkorfüggetlen I-E Skála (Age-U Age-Universal I-E Scale) magyar változata. In: Torgyik, J. (szerk.): *Néhány társadalomtudományi kutatás és innováció* (pp. 239–249). Komárom: International Research Institute.

KIRKPATRICK, L. A., & SHAVER, P. R. (1990). Attachment theory and religion: Childhood attachments, religious beliefs, and conversion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 315–334.

LADD, K. L., & SPILKA, B. (2002). Inward, outward, and upward: Cognitive aspects of prayer. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41(3), 475–484.

LAIRD, S. P., SNYDER, C. R., RAPOFF, M. A., & GREEN, S. (2004). Measuring Private Prayer: Development, Validation, and Clinical Application of the Multidimensional Prayer Inventory. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 14(4), 251–272.

LOU, H. C., LUBER, B., CRUPAIN, M., KEENAN, J. P., NOWAK, M., KJAER, T. W., & LISANBY, S. H. (2004). Parietal cortex and representation of the mental self. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 101(17), 6827–6832.

MALTBY, J. (2002). The Age Universal IE Scale-12 and orientation toward religion: Confirmatory factor analysis. *The Journal of Psychology*, 136(5), 555–560.

MARTOS, T., & KONKOLY THEGE, B. (2012). (2012). Aki keres, és aki talál – az élet értelmessége keresésének és megélésének mérése az Élet Értelme Kérdőív magyar változatával. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 67(1), 125–149.

McNAMARA, P. (2009). *The neuroscience of religious experience*. Cambridge University Press.

NELSON, J. M. (2009). *Psychology, religion, and spirituality*. Springer Science & Business Media: New York.

NEWBERG, A., ALAVI, A., BAIME, M., POURDEHNAD, M., SANTANNA, J., & D'AQUILI, E. (2001). The measurement of regional cerebral blood flow during the complex cognitive task of meditation: a preliminary SPECT study. *Psychiatry Research: Neuroimaging*, 106(2), 113–122.

- NEWBERG, A., POURDEHNAD, M., ALAVI, A., & D'AQUILI, E. G. (2003). Cerebral blood flow during meditative prayer: preliminary findings and methodological issues. *Perceptual and Motor Skills*, 97(2), 625–630.
- NEYRINCK, B., VANSTEENKISTE, M., LENS, W., DURIEZ, B., & HUTSEBAUT, D. (2006). Cognitive, affective and behavioral correlates of internalization of regulations for religious activities. *Motivation and Emotion*, 30, 321–332.
- NISTOR, M., PAPP, G., MARTOS, T., & MOLNÁR, P. (2013). Psychometric properties of the Hungarian version of Differentiation of Self Inventory (DSI-H). *Magyar Pszichológiai Szemle*, 68(3), 533–554.
- OGDEN, T. H. (2004). A potenciális tér. In Péley Bernadett (szerk.) *A kapcsolatban bontakozó lélek* (pp. 237–253). Új Mandátum Kiadó: Budapest.
- POLOMA, M. M., & PENDLETON, B. F. (1989). Exploring types of prayer and quality of life: A research note. *Review of Religious Research*, 46–53.
- PUFFER, K. A., PENCE, K. G., GRAVERSON, T. M., WOLFE, M., PATE, E., & CLEGG, S. (2008). Religious doubt and identity formation: Salient predictors of adolescent religious doubt. *Journal of Psychology and Theology*, 36(4), 270–284.
- SAMUELS, P. (2017). *Advice on exploratory factor analysis. Technical Report.* <http://www.openaccess.bcu.ac.uk/id/eprint/6076>
- SCHAEFFLER, R. (2003). *A vallásfilozófia kézikönyve*. Osiris Kiadó: Budapest.
- SCHJØDT, U., STØDKILDE-JØRGENSEN, H., GEERTZ, A. W., & ROEPSTORFF, A. (2008). Rewarding prayers. *Neuroscience Letters*, 443(3), 165–168.
- SCHJØDT, U., STØDKILDE-JØRGENSEN, H., GEERTZ, A. W., & ROEPSTORFF, A. (2009). Highly religious participants recruit areas of social cognition in personal prayer. *Social cognitive and affective neuroscience*, 4(2), 199–207.
- SKOWRON, E. A., & FRIEDLANDER, M. L. (1998). The Differentiation of Self Inventory: Development and Initial Validation. *Journal of Counseling Psychology*, 45(3), 235–246.
- SPIILKA, B., & LADD, K. L. (2012). *The psychology of prayer: A scientific approach*. Guilford Press.
- STEGER, M. F., & FRAZIER, P. (2005). Meaning in life: One link in the chain from religiousness to well-being. *Journal of Counseling Psychology*, 52(4), 574–582.

- SZÉL, E., KÓRÓDI, K., GORI, A., JÁMBORI, S., & SZABÓ, É. (2023). A mentalizáció multidimenzionális kérdőívének (MMQ) magyar nyelvű adaptációja serdülők és fiatal felnőttek körében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 78(2), 221–249.
- SZENTMÁRTONI, M. (2006). *Istent keresve önmagunkra találni*. Szent István Társulat: Budapest.
- SZENTMÁRTONI, M. (2009). Az imádság lélektana. *Vigilia*, 74(5), 322–332.
- TÓTH, G. (2024). *A népszámlálások vallási adatainak eredményei térképeken*. Központi Statisztikai Hivatal: Budapest.
- TÓTH-VARGA, V., & DÜLL, A. (2019). A térhasználat jellegzetességei a pszichoanalitikus szemléletű csecsemőmegfigyelési jegyzőkönyvekben. A holding és handling funkciók megjelenése a szociofizikai környezetben. *Alkalmazott Pszichológia*, 19(3), 7–31.
- URBÁN, SZ. (2012). *A vallásosság kötődésméleti megközelítése* [Doktori disszertáció]. Debreceni Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar.
- VERGOTE, A. (2001). *Valláslélektan*. Párbeszéd Alapítvány: Budapest.
- VERGOTE, A. (2003). Mi és mi nem a vallás pszichológiája? *Magyar Pszichológiai Szemle*, 58(1), 5–18.
- VERMES, K. (2014). Hazugság, hamiság, rosszhiszeműség: pszichoanalitikus és antipszichoanalitikus alternatívák. In: *A hazugság*, (12). pp. 378–392. Szegedi Tudományegyetem: Szeged.
- WILLIAMSON, B. (2003). *God's own peace: Systems theory and spirituality*. Lombard Mennonite Peace Center, Wheaton, IL.
- WINNICOTT, D. (2004). Levél Violet Winnicotthoz. In Péley Bernadett (szerk.) *A kapcsolatban bontakozó lélek* (pp.18–19). Új Mandátum Kiadó: Budapest.
- WINNICOTT, D. W. (1960/1965). Ego distortion in terms of true and false self. In *The Maturational Processes and the Facilitating Environment*. London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- WINNICOTT, D. W. (1999). *Játszás és valóság*. Animula: Budapest.
- WINNICOTT, D. W. (2006). *Az egyén fejlődése és a család*. Animula: Budapest.
- WULFF, D. M. (1991). *Psychology of religion: Classic and contemporary views*. Hoboken: John Wiley & Sons.